

PAPER DETAILS

TITLE: XVIII. Yüzyilin İkinci Yarisinda Ankara Sancagindaki Mâlikâne-Mukataalara Dair Bazi Bilgiler

AUTHORS: Deniz KARAMAN

PAGES: 139-176

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234569>

XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağındaki Mâlikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler

Dr. Deniz KARAMAN[©]

Özet: XVIII. Yüzyılda Ankara sancağında Bursa kalemine bağılı üç, Başmuhasebe kalemine bağılı bir mâlikâne-mukataa tesbit edilmiştir. Bunlardan Bursa kalemine bağılı olanlar ihtisâb, damga, kirpas mukataalarıdır. Başmuhasebe kalemine bağılı olan ise mirliva hassıdır. Sonuncusu dışındakiler mîrî mukataadır. İhtisâb çarşı pazara gelen ve perâkende olarak satılan mallara fiyat konmasının karşılığı ve bu fiyata uymayanlardan kanuna karşı gelmelerinin bedeli olarak alınan bir vergi veya ceza olarak tanımlanabilir. Kaynaklardan anlaşıldığına göre bac-ı pazar-ı çûb ve ihtisâb-ı Ankara, beytûlmâl-i âmme ve hassa, tahmis, vezn-i meyve ve kapan bu mukataanın kapsamındadır. Damga, mensûcât top ve parçalarına; terâzi, kantar gibi ölçeklere; altın, gümüş gibi madeni eşyâlara vurulur ve bu esnada alınan vergiyi ifade eder. Damga esasen vergiyi ifade eden bir tabir olduğundan sof ve şalı yanısıra kirpas ve hamir için de kullanılmıştır. Ancak belgelerde yalnız damga deniliyorsa o zaman sof ve şaliyi anlamak gerekir. Kayıtlarda genellikle “mukataa-i cendere maa damga” veya “damga-yı Ankara” şeklinde görülen mukataa; zarar-ı kassabiye, simsariye ve boyahâneyi de içermektedir. Kirpas-ı penbe veya damga-i kirpas maa penbe mukataasının işlevi alaca, bogasi gibi çeşitli bezlere damga darb etmektir. Mukataa-i hassha-i mirliva ise “bac-ı hamr ve beytûlmâl-i âmme ve tevâbi”ni de içermekte; mâlikâne sahiplerinin mal olarak ödedikleri bedelin bir kısmı mirlivaya bir kısmı da mîriye gitmektedir. Şeriye sicilleri gerek mâlikâne konuları gerekse bunlar arasındaki ihtilaflar hakkında bizi bilgilendirmektedir. Saray için yapılan sof siparişlerinden, bunların renk ve ebadlarını; Ankara dışına çıkarılacak tiftik ipliğinden “çıkarcı bacı” alınacağını; resmi ödenmemiş tiftik ipliği ve damgasız soflara mîrî adına el konması gerektiğini; mukataa reâyâsının dağılmasına yol açan etkenleri; bazan aynı konuya birden fazla mukataanın sahip çıkmasıyla doğan sorunları; piyasadan gizlice toplanan ve yurt dışına kaçırılan mallar dolayısıyla meydana gelen fiyat artışlarını ve devlet gelirlerinin bundan nasıl etkilendiğini yine sicillerden öğrenebiliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Malikane, mukataa, ihtisab, damga, beytûlmâl, kirpas, Ankara, XVIII. yüzyıl

[©] Başbakanlık Müşaviri / ANKARA
dkaraman2000@yahoo.com

Giriş:

Mukataa, genel olarak devlete ait bir gelir kaynağını veya hazîneye gelir sağlayan bir vergi kaynağını ifade eder. Mukataanın konusu gümrük, ihtisâb gibi devlete ait bir gelir payının yani verginin tahsili¹; darphâne, mumhâne gibi tekel haline getirilen bir kuruluşun işletme hakkı veya özellikle madenlerde olduğu gibi bir satın alma tekeli olabilir (Tabakoğlu 1985:120;1986:177); dolayısıyla ticârî, sînâî veya zirâî bir nitelik taşıyabilir.

Mukataa haline getirilen gelir kaynağına ait hasılatın kim tarafından toplanacağı konusu aynı zamanda mukatanın nasıl yönetileceği veya hangi yöntemle işletileceğini de açıklar. Burada genel olarak emânet, iltizâm veya ikisinin de bazı özelliklerini taşıyan "emânet ber vech-i iltizâm" söz konusudur. Diğer taraftan mukataa, devlete ait bir gelir kaynağı olarak tanımlanmakla beraber bu gelir vakıflara veya devlet adamlarına has olarak da tahsis edilebilmektedir.

Emânet yönteminde hazîne tarafından görevlendirilen ve emin denilen kişi ve belli bir memur kadrosu ile işletme söz konusudur. Emin devletten maaş alır ve zarar durumunda sorumluluk üstlenmez. Uygulamada madenler gibi önemli ve devlet tarafından kontrol edilmesi gereken işletmeler veya kârlı olmadığı için mültezimler tarafından tercih edilmeyen yerler emâneten yönetilirdi (Tabakoğlu 1985:129). Şu halde mukataa devletin bir memuru eliyle, devlet adına işletiliyorsa buna emânet yöntemi denir. Vergi toplama işi veya bir işletmenin idâresi şayet bir mültezime verilmiş yani bir özel kişiye ihale edilmiş ise, iltizâmen yönetim söz konusudur. Mukatanın konusu örneğin bir verginin toplanması ise, vergi toplama masrafları çıkarıldıktan sonraki net kâr ile hazîneye ödenen iltizâm bedeli arasındaki fark, mültezimin kârını oluşturur. Eğer emâneten idâre ediliyorsa emin denilen memur vergiyi doğrudan, görevliler aracılığı ile tahsil eder ve mültezime giden kâr hazîneye kalmış olur (Cezar 1986:22), ancak burada da vergi toplamının bir mâliyeti olacağı açıktır. Bazı mukatalarda ikinci bir mültezime ihale de söz konusudur. İltizâm çoğunlukla üç yıllık süreler için açık artırma ile yapılır; tahvîl denilen bu süre dolmadan gelir kaynağında bir artış meydana gelirse, mukataa daha yüksek bedel teklif edene verilebilir ancak ilk sahibi bu artışı kabultenirse kendi üstünde kalabilirdi. Bu şekilde mukataanın el değiştirmesi tahvîlin başında olursa yeni iltizâm süresi aynı tahvîlin sonuna kadar işler ve bu durum belgelerde "kapatmak üzere"² ifadesiyle yer alırdı. Bu durumda ilk mültezimin borcu kıstalyevm denilen (iltizâm bedeli / tahvîl gün sayısı)* mültezimin tasarruf ettiği gün sayısı şeklinde hesaplanırdı. Mukataa tahvîlin, yani üç yılın sonuna doğru el değiştirirse, ilk tahvîlden kalan süre ikinci bir tahvîl ile birleştirilebilirdi. Genç (2000b:155), devlet harcamalarının yıllık

olarak yapılması dolayısıyla, tahvîl süresi ne olursa olsun iltizâm bedelinden her yıla düşen kısmın ayrı ayrı hesaplanarak kapatıldığını belirtmekte, kayıtlar da bunu teyid etmektedir. Aynı tahvîl içindeki yıllarda farklı mültezimlere temessük verildiği görülmektedir. Genç (2000b:156), 1650'lere gelindiğinde mültezim zümresini maaşlarını hazîneye terketme karşılığında neredeyse tamamen askerilerin oluşturduğunu, gayri müslimlerin piyasadan silindiğini belirtmektedir. Mukataalar malikâneye dönüştükten sonra ise müzâyede konusu olan malikâne satışlarıdır. Malikâneci mukataayı bir kez müzâyede sonucu malikâne olarak satın aldıktan sonra, mültezimini kendisi belirlemektedir.

Başlangıçta ticârî, sînâî işletmelerin mukataa halinde idâresi söz konusu iken, hazînenin mâlî sıkıntıya girdiği dönemlerde yüksek gelir getiren timar ve zeametler mahlûl kaldıkça iltizâm edilmeye başlandı; giderek yeni vergiler ihdâs edilerek iltizâm konusu genişletildi (Pakalın 1993:528) ve nihayet 1695 tarihinde mâlikâne olarak tanımlanan; mukataaların, kaydı hayat şartıyla satılmasıyla yeni bir yöntem uygulamaya kondu. Ancak mâlikâne kavramının Osmanlı iktisadi literatürüne bundan daha evvel girdiğini belirtmek gerekir. Kuruluş ve genişleme dönemlerinde askeri başarılar veya ıssız yerlerin şenlendirilmesi için verilen topraklara da mâlikâne deniyordu. Bunlar gerçek anlamıyla mülkiyeti ifade ediyor, satılabiliyor, mirasçılara intikal edebiliyor, çoğunda cebeli eşdirme mükellefiyeti bulunmuyordu; eğer böyle bir mükellefiyet varsa mâlikâne satılamıyordu. 1695 itibarıyla söz konusu olan mâlikâne yönteminde asıl olan, devletin artan nakit para ihtiyacı ile mukataaların üç yıllık tahvîl sürelerince iltizâmı değil ömür boyu satışlarıdır. Ancak mâlikânecinin ölümüyledir ki mâlikâne konusu mukataa, tekrar devlete dönmekte ve yeniden mâlikâne olarak satışı mümkün olmaktadır.

Mâlikâne yönteminde devlete yapılan ödemeler nelerdi? Her şeyden evvel muaccele olarak adlandırılan bir peşin ödeme söz konusuydu ki, zaten uygulamanın en önemli sebebi mâlî darlığı giderecek bu peşin değerdî. Mukataanın malikâne sahibine bir yılda sağlayacağı ortalama kârın iki ila on katı bir muaccele değeri devlet tarafından tesbit edilerek, müzâyedelerde başlangıç fiyatını oluştururur; bunun dışında mal veya müeccele olarak tabir edilen sabit bir yıllık ödenti ve malın %20'sine kadar varabilen kalemiye harcı söz konusu olup satış sonrası mukataa ile ilgili her türlü mâlî hak yanı sıra bir kısım idârî ve inzibâtî haklar da mâlikâneye geçer, kadılar hariç hiçbir görevli karışmazdı³. Başlangıçta mâlikânecinin kişiler arasında satışı serbest iken 1735 sonrasında bu tür satışlarda muaccelenin %10'u kadar bir resim alınmaya başlandı (Genç 2000a:108). Zaman içinde iktisadi şartlar

değiştirdiği fakat bir nevi vergi olarak değerlendirilebilecek mal taksitleri değişmediği için 1715 yılında mâlikâneler tekrar emânet veya doğrudan iltizâm yoluyla işletilerek yıllık hasılatın tespiti cihetine gidildi; 1717'de eski sahiplerin, geçmişteki muaccelenin %50'ini fazlasını yatırmak suretiyle tekrar mâlikânelerini satın alabilecekleri ilan edildi (Genç 2000a:113; Tabakoğlu 1985:133). Yine zaman içinde yıllık ödentilere muaccele değerinin belli oranlarında ilâveler yapıldı. Genç, Bunları üç madde olarak sıralamaktadır⁴: Sultanların tahta yeni geçtiği yıllarda muaccele toplamının %25'i kadar cülus resmi, savaş yıllarında muaccelenin %10-15'i kadar cebelü bedeliyesi, ilgili memurlar için muaccelenin %3'ü nisbetinde bir ödentisi. Giderek daha büyük mukataaların mâlikâneleşmesi ile hisseli satışlar ortaya çıktı ve böylece mâlikânecinin ölümüyle mahlûl kalan mâlikânelerin yeniden satılarak yeni bir muaccele elde etme imkânı uygulanamaz hale geldi. Mâlikâne ile sıradan iltizâm arasındaki farkı tesbit açısından, iltizâmda artırmanın yıllık vergi üzerinde yapılırken mâlikânede yıllık ödentinin (mal) sabit olması sebebiyle muaccele üzerinden olduğu söylenebilir (Genç 2000a:156-157). Diğer taraftan, iltizâm sisteminde daha yüksek bir ödeme taahhüt edildiğinde mukataanın el değiştirmesi söz konusu iken, mâlikâne kaydı hayat şartıyla verildiğinden bu imkân bulunmamaktadır. Ancak ileride görüleceği üzere, mâlikâne sahibi, mâlikâne konusunu her yıl iltizâma vermekte ve dolayısı ile kendi mültezimini değiştirebilmektedir.

Mâlikâneye dönüşen mukataa dışında, kaynaklarda bir de maktua kavramından bahsedildiği görülmektedir. Cezar (1986:23) maktuayı, bir mukataada vergi miktar ve oranlarının önemini yitirmesi ve verginin maktu bir miktar olarak tahsil edilmeye başlanması şeklinde tanımlamaktadır. Tabakoğlu (1985:121) da sabit ve belli bir bedel karşılığı işletmeye verilen mukataaların bu şekilde tanımlandığını belirtmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi ticârî, sînâî işletmelerin mukataa yöntemiyle idâresi kadim bir uygulama idi. Bunu, küçüklerinden başlamak üzere dirliklerin mukataalaşması izledi; 1695 yılından itibaren giderek mukataalar mâlikâneye dönüşürken, haslar mukataalaşmaya başladı ve 1697'de hasların da mâlikâne olarak satışıyla zincir tamamlandı. Cezar'ın (1986:42-44) mâlikâne-has olarak tanımladığı bu yeni durumda haslar mâlikâne olarak satılmakla beraber has olma niteliğini koruyor ancak hastan pay alanlara bir de hazîne ekleniyor ve üçlü, hatta dörtlü bir yapı oluşuyordu. Taraflardan biri, anlaşılacağı üzere has mutasarrıfıdır. Hazîneye bir müzâyede sonucu muaccele ödeyen kişi ise mâlikânecinin sahibidir. Mâlikâneci doğrudan muaccele ödemediği mâlikânecinin sahibidir, ancak mal adı verilen yıllık taksitleri ve malın önce

%16, sonra %20'si oranında kalemiye olarak adlandırılan bedeli has mutasarrıfına ödeyecektir. Diğer taraftan, mâlikâneci mâlikâne konusu olan ve mukataaya dönüştürülen hassın kapsadığı gelirleri (vergileri) bizzat toplamayıp, iltizâma vermekte ve böylece hazîne (devlet), has mutasarrıfı ve mâlikâneci yanı sıra mültezim, dördüncü taraf olarak sistemdeki yerini almaktadır.

Aşağıda, 16. yüzyılda Anadolu eyaletindeki mukataaların dökümü bulunmaktadır⁵. Tablolardan anlaşıldığı gibi 16. Yüzyılda şemhâne, tahunhâne, boyahâne, cendere gibi sınıî işletmeler; tuzlalar ve Küre madenleri; başhâne, bozahâne, meyhâne, hamam gibi ticârî işletmeler; öşür ve çift resmi dışında ihtisâb, ihzariye, damga, niyâbet gibi vergiler; mizan, kapan, bac gibi çarşı veya tartı gelirleri başlıca mukataa konularını oluşturmakta ve has, timar veya zeamet olarak tahsis edilmiş bulunmaktadır.

Tablo I: XVI. Yüzyılda Karahisar-ı sahib, Hamid ve Ankara Sancaklarındaki Mukataalar

	Mukataanın Konusu	Sancağı	Kazası	Kime Ait Olduğu	Sayfa No
1	Mukataa-i assesshâne, Dükkân-ı kassab (gayr-i ez hisse-i vakf)ve mukataa-i zindan ve zeamet-i mezbele ve yava ve kaçgun ve beytümâl ve mal-ı gaib ve mal-ı mefkud-ı nefis-i Karahisar	Karahisar-ı sahib	nefs	Mir-liva	156
2	Mukataa-i tahunhâne-i nefis-i şehir maa ..? ve mukataa-i mizan-ı şehir ve mukataa-i ihtisâb-ı nefis-i şehir	Hamid	Burdur	Mir-liva	265
3	Mukataa-i tahunhâne, sabunhâne, resm-i ağnam, değirmen, yaylak-ı cebel-i Akurbaz ve çayır-ı cebel-i Akurbaz, şehir sınırındaki Babaderesi mezarı, otlağı ve asiyab	Hamid	Uluborlu	Timarha-i zuama ve erbab-ı timar	272-273
4	Mukataa-i tamga-i bogası	Hamid	Keçiöbolu	Padişah	277
5	Mukataa-i bac-ı pazar-ı nefis-i Gönen maa ihtisâb, ve ihzar-ı kaza ve tahunhâne ve zevaid-i resm-i keyl ve boyahâne-i nefis-i Gönen ve sabunhâne maa mezra-i ..? ve ..?, mukataa-i çayır-ı Gönen ve cebel-i Söğüt, mukataa-i tamga-i bogası	Hamid	Gönen	Timarha-i zuama ve erbab-ı timar	281-282
6	Mukataa-i bac-ı pazar-ı nefis-i Isparta ve boyahâne ve bozahâne ve başhâne ve meyhâne ve bad-ı heva ve cürm-ü cinâyet ve resm-i gerdek, resm-i gül, resm-i kile, resm-i ab, bazı yaylakların resmi	Hamid	Isparta	Mir-liva	288
7	Mukataa-i pazar-ı nefis-i Ağlasun	Hamid	Ağlasun	Erbab-ı timar	291
8	Mukataa-i tahunhâne	Hamid	Isparta ve Ağlasun	Mir-liva	293
9	Hasıl-ı pazar-ı nefis-i Eğirdir maa meyhâne ve resm-i gül ve ..?-i şehir,başhâne, mukataa-i balıklığı-i Köprü ve sabunhâne ve ispenc-i gebran ve resm-i arus, mukataa-i yava ve kaçkun-ı liva-i mezbur	Hamid	Eğirdir	Mir-liva	296
10	Mukataa-i tahunhâne-i mülk-i Ahmed Bey ve mukataa-i pazar-ı Yağcırovası maa ihtisâb ve ..?	Hamid	Eğirdir/karye-i Belbük ovası	Timarha-i zuama ve erbab-ı timar	298
11	Kıst-ı pazar ve mukataa-i kapan, mukataa-i tahunhâne-i der pazar-ı Karaağaç ve Yalvaç ve zevaid-i resm-i kile ve ..?	Hamid	Yalvaç maa karye-i Karaağaç	Timarha-i erbab-ı timar	319
12	Mukataa-i ihtisâb-ı nefis-i Ankara (41000 akça), mukataa-i şemhâne-i mezbur (7000 akça), mukataa-i niyâbet-i şehir (40452 akça), mukataa-i ser assesan (5000 akça), mukataa-i ispenc-i gebran (11000 akça), mukataa-i asiyabha (350 akça),	Ankara	Nefs	Mir-liva	337
13	Mukataa-i pazar-ı çüb (3000 akça), mukataa-i meyhâne-i nefis-i Ankara maa bozahâne (200000 akça), mukataa-i cendere ve tamga maa Kalacık (14000 akça), mukataa-i simsariye (45000 akça) mukataa-i boyahâne-i nefis-i Ankara (52333 akça), mukataa-i bac-ı pazar maa ..? (143333 akça), mukataa-i zeminha der nefis-i Ankara kıta 9 (5000 akça)	Ankara	Ankara	Padişah	343

Kaynak: 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I: Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü, Hamid ve Ankara

Livaları Dizin ve Tıpkıbasım, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Tablo II: XVI. Yüzyılda Bolu, Kastamonu ve Koca-ili Sancaklarındaki Mukataalar

	Mukataanın konusu	Sancak	Kaza	Kime Ait Olduğu	Sayfa No
14	Mukataa-i ihtisâb ve ihzar-ı Bolu maa bac-ı kapan-ı Mudurnu	Bolu	Bolu ve Mudurnu	Padişah	420
15	Mukataa-i zemin-i mahzen ve dekâkin der nefsi-i Ereğlü bab 66, mukataa-i zemin-i dekâkin ...? bab 12	Bolu	Ereğlü	Timarha-i zuama ve sipahiyan	529
16	Mukataa-i beytül mal ve mal-ı gaib-i liva-i mezbure	Bolu	Kıbrus	Padişah	563
17	Mukataa-i tamga ve bad-i heva-i nefsi-i Kastamonu ve ihtisâb-ı Göl ve Daday ve Devrekani ve Araç ve Taşköprü ve Ayandon, mukataa-i pazar-ı nahiye-i Kuzyaka	Kastamonu	Muhtelif	Mir-liva	592
18	Mukataa-i mizan-ı harir-i nefsi-i Kastamonu, mukataa-i mevkufat ve resm-i keyl-i liva-i Kastamonu maa ...?, mukataa-i beytümâl ve mal-ı gaib ve mal-ı mefkud ve yava ve kaçkun-ı liva-i Kastamonu	Kastamonu	Kastamonu	Padişah	593
19	Mukataa-i pazar-ı Araç ve Vezir ve Boyalı maa bad-i heva	Kastamonu	Muhtelif	Timar-ı sipahiyan	613
20	Kıst-ı kapan-ı Taşköprü	Kastamonu	Taşköprü	Mir-liva	618
21	Kıst-ı bozahâne ve ihtisâb ve ...? ve beytümâl ve mal-ı gaib ve mal-ı mefkud-ı nefsi-i Küre ve Zengşah, mahsul-i maden-i ...?, Kıst-ı gümrük-i iskele-i İnebolu	Kastamonu	Küre	Padişah	628
22	Mukataa-i pazar ve boyahâne ve bad-i heva ...? gayr-i ez resm-i galle-i zeamet-i Ali	Kastamonu	Boyovası	Timar-ı zuama ve sipahiyan	666
23	Mukataa-i bac-ı pazar ve kapan ve bozahâne ve niyâbet-i nefsi-i Sinob ve bağçe-i ...? ve dükkân-ı kassab ve öşr-ü galle der sınır-ı Sinob ve adet-i ağnam-ı yurdiyye, mukataa-i zeamet-i Sinob maa gümrük-i iskele-i mezbure	Kastamonu	Sinob	Padişah	679
24	Mukataa-i iskele maa bac-ı pazar ve başhâne ve meyhâne ve resm-i arus ve bad-i heva-i nefsi-i şehre ve resm-i ağnam-ı şehre-i Boyaca? Ve bezirhâne-i ...?	Koca-ili	İznikmid	Mir-liva	759
25	Mukataa-i kapan-ı meyve-i İznikmid	Koca-ili	İznikmid	Padişah	760
26	Mukataa-i iskele-i Keremiye, mukataa-i bozahâne an nefsi-i Kandıra	Koca-ili	Kandıra	Padişah	769
27	Mukataa-i gümrük-i iskele-i Şile	Koca-ili	Şile	Padişah	778
28	Mukataa-i meyhâne ve bozahâne ve bac-ı pazar-ı ve resm-i keyl ve resm-i arus ve cürm-ü cinâyet-i nefsi-i şehre	Koca-ili	Gegivize	Mir-liva	785
29	Mukataa-i bac-ı pazar maa ihtisâb ve resm-i arus ve bad-i heva ve resm-i keyl-i nefsi-i şehre ve bozahâne	Koca-ili	İznik	Mir-liva	798
30	Mukataa-i dalyan-ı göl-i Artık?	Koca-ili	İznik	Padişah	799

Kaynak: 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II: Bolu, Kastamonu, Kengırı, ve Koca-ili Livaları Dizin ve Tıpkıbasım, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Tablo III: XVI. Yüzyılda Hüdavendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alaiye Sancaklarındaki Mukataalar

	Mukataanın Konusu	Sancak	Kaza	Kime Ait Olduğu	Sayfa No
31	Mukataa-i ihtisâb-ı bozahâne, mukataa-i gümrük-i Burusa, mukataa-i darbhâne-i Burusa, mukataa-i pazar-ı galle, mukataa-i yava ve kıbtıyan ve azade, mukataa-i mizan-ı harir der Burusa	Hüdaven digar	Burusa	Hüdavendigâr	6
32	Mukataa-i meyhâne	Hüdaven digar	İnegöl	Hüdavendigâr	18
33	Mukataa-i meyhâne-i Yenişehir ve Kara Kilisa, mukataa-i bozahâne, mukataa-i başhâne, mukataa-i çayır-ı postinpuş, mukataa-i göl	Hüdaven digar	Yenişehir	Padişah	41-42
34	Mukataa-i bac-ı pazar-ı Geyve, mukataa-i meyhani nefis-i Geyve ve bozahâne	Hüdaven digar	Geyve	Zuama ve sipahiyan	73
35	Mukataa-i dekâkin	Hüdaven digar	Beypazarı	Zuama ve sipahiyan	107
36	Mukataa-i iskele-i Bandırma	Hüdaven digar	Aydıncık (Edincik?)	Padişah	157
37	An mukataa-i memlaha-i Kızılca Tuzla	Hüdaven digar	Tuzla	Padişah	165
38	An mukataa-i gümrük-i Yalı	Biga	Lapsekü	Zuama ve sipahiyan	240
39	Mukataa-i zeamet-i .. ? hisarı maa Balıkgölü ve asiyabha ve ihzar-ı kaza-i mezbur, mukataa-i meyhâne-i Kal'a-i Sultaniye	Biga	Çatalbergos	Padişah	244
40	Mukataa-i ihzar-ı Balıkesri, mukataa-i beytülmâl ve mal-ı gaib ve yava ve kaçkun-ı liva-i Karesi maa Kepsud	Karesi	Balıkesri	Padişah	249
41	Mukataa-i ihtisâb-ı nefis-i Edremid, mukataa-i ihzar-ı nefis-i Edremid	Karesi	Edremid	Mir-liva	272
42	Mukataa-i gümrük-i iskele-i Ayazmed ve Edremid ve Yenicehisar	Karesi	Ayazmed	Padişah	280
43	Mukataa-i ser assesan, mukataa-i resm-i keyl, mukataa-i başhâne, 4 kuru mukaataası	Saruhan	Manisa	Padişah	302-303
44	Mukataa-i bozahâne ve şemhâne, mukataa-i hak-ı şure, mukataa-i memleha-i liva-i mezbure, mukataa-i tahunhâne-i liva-i mezbure, mukataa-i resm-i otluk ve yava ve kaçkun, mukataa-i beytülmâl ve mal-ı gaib ve mal-ı mefkud gayr-i ez Foça-i atik ve cedit, 13 kıt'a mukataat-ı enhar	Saruhan	Manisa	Mir-liva	303-306

45	Mukataa-i şemhâne ve bozahâne-i Tarhaniyat, mukataa-i başhâne-i Tarhaniyat, mukataa-i ser assesan-ı nefis-i Tarhaniyat, mukataa-i destbani-i Menemen, mukataa-i ihzar-ı mahkeme-i Tarhaniyat, mukataa-i gümrük-i Foça-i cedid ve atik ve ihtisâb ve dalyan-ı Foça ve rüsum-ı reâyâ-i şabhâne ve beytümâl ve resm-i ağnam ve yava ve kaçgun ve arusane ve gayrihi, mukataa-i cizye-i gebran-ı nefis-i Güzelhisar	Saruhan	Menemen/ nefis-i Tarhaniyat	Padişah	314-316
46	Mukataa-i ihzar-ı nefis-i Nif	Saruhan	Nif	Padişah	327
47	Mukataa-i serhâne	Saruhan	Nif	Mir-liva	328
48	Mukataa-i bettümâl-i âmmeve mukataa-i haymane-i reâyâ, mukataa-i bezzazistan, mukataa-i bozahâne, mukataa-i mevkufat çiftlik, mukataa-i çeşme-i çavuş	Aydın	Tire	Padişah	372-373
49	Mukataa-i gümrü iskele-i an nefis-i İzmir ve resm-i kapan, mukataa-i gümrük-i iskele-i Urla ve Sarucahisar ve kapan-ı Sarucahisar	Aydın	İzmir	Padişah	392
50	Mukataa-i liman-ı Çeşme ve Karaburun ve Ayasuluğ maa iskele-i Ayayorgi	Aydın	Çeşme	Padişah	404
51	An mukataat-ı resm-i otlak-ı mezkûr ve başhâne-i Bozdağ	Aydın	Birgi	Padişah	423
52	Mukataa-i bac-ı pazar-ı Keles	Aydın	Birgi	Mir-alem-i dergâh-ı âli, ber vech-i arpalık	
53	Mukataa-i mumhâne-i Birgi	Aydın	Birgi	Zeamet ve timarha	427
54	Mukataa-i beytümâl-ı kaza-i Güzelhisar	Aydın	Güzelhisar	Padişah	437
55	Mukataa-i memleha	Menteşe	Peçin	Padişah	489
56	Mukataa-i mahsul-i iskeleha-i Marmaros ve Balat ve Bodrum ve Köyceğiz ve Mekri ber vech-i maktu	Menteşe	Balat	Padişah	507
57	Mukataa-i iskele-i Antalya, mukataa-i ihtisâb-ı nefis-i Antalya, mukataa-i tahunhâne-i Antalya, mukataa-i beytümâl ve mal-ı gaib ve mal-ı mefkud ve yava ve kaçgun ve gayrihi klaza-i Antalya ve Karahisar, mukataa-i balıklagü, mukataa-i keşti Karasu	Teke	Antalya	Padişah	576
58	Mukataa-i tahunhâne-i Eğri, mukataa-i tahunhâne-i Kiziköprü	Teke	Antalya	Zuama ve erbab-ı timar	583-584
59	Mukataa-i bac-ı pazar-ı Köprü ve Karahisar, mukataa-i niyâbet-i Taş-ıl, mukataa-i bac-ı pazar-ı Kızilkaya ve Yüreğil	Teke	Karahisar	Zuama ve erbab-ı timar	593-594
60	Mukataa-i başhâne-i Elmalu, mukataa-i memleha-i Finike	Teke	Elmalu	Timarha-i sipahiyan	602

61	Mukataa-i memleha-i Mis	Teke	Kaş	Padişah	605
62	Mukataa-i tahunhâne tabi-i karye-i Margoz	Teke	Kaş	Mir-liva	605
63	Mukataa-i balıklagü der karye-i İsmail, mukataa-i pazar-ı Kalkanlu	Teke	Kalkanlu	Padişah	609
64	Mukataa-i tahunhâne-i Kayadibi	Teke	Kalkanlu	Timarha-i sipahiyan	610
65	Mukataa-i iskele-i Alaiyye, mukataa-i beytûlmâl ve mal-ı gaib ve mal-ı mefkud ve yava ve kaçgun	Alaiye	Alaiye	Padişah	613
66	Mukataa-i şemhâne ve başhâne	Alaiye	Alaiye	Mir-liva	613
67	Mukataa-i hammam	Alaiye	Alaiye	Timarha-i sipahiyan	614
68	Mukataa-i keşt-i ab	Alaiye	Manavgad	Padişah	623
69	Mukataa-i niyâbet-i Kızıldağ maa reâyâ-i müselleman	Alaiye	Manavgad/akçahisar	Timarha-i sipahiyan	626

Kaynak: 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hüdavendigâr, Biga, Karası, Saruhan, Aydın, Meneste, Teke, Alaiye Livaları: Dizin ve Tıpkıbasım, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Yukarıda izah edilen süreç içinde bunların bir çoğu ve yeni ihdâs edilmiş olan mukataalar mâlikâne olarak satılmıştır. Burada özel olarak Ankara sancağının, Bursa ve Başmuhasebe kalemlerine bağlı malikâne-mukataaları üzerinde durulacaktır. 18. Yüzyıl Ankara şeriye sicillerinde Bursa kalemine bağlı mâlikâne-mukataa olarak bahsedilen kategoriler Ankara damgası ve tevâbiî, kirpas-ı penbe, bac-ı pazar-ı çüb ve ihtisâb-ı Ankara ve tevâbiî; Başmuhasebe kalemine bağlı olarak da mirliva hassı veya bac-ı hamr ve tevâbiîdir (MFA:815/374). Şu halde yukarıda bahsedilen şemhânelere, bozahânelere, badi-hevalara, kapanlara, cenderelere ne oldu? Bu sorunun cevabı büyük ölçüde "tevâbiî" kelimesinde gizlidir ki, aşağıda 18. Yüzyıl belgelerinin elverdiği ölçüde Ankara sancağı açısından bu konular ele alınacaktır.

İhtisâb

Abdurrahman Vefik Sayın'ın (2000:79) "evzân ve ekyâl ve damga ve pazar ve bac ve yevmiye ve şehriye-i dekâkin unvanlarıyla şehir ve kasabalarda ve pazar ve panayırlar mahallinde mahsûlât ve mamûlât ve mensûcâtta alınan resimlerdir. Esası, kıymetin kırkta biri nisbetinde ise de zaman ve mekân

itibâryla mikdârları tebeddül ve tedricen tenevvü etmiştir" şeklinde tanımladığı ihtisâb konusunu ve muhtesibi Ergin (1995:325) daha öz bir şekilde "esnâf işleri ile belediye-nin zabıta görevlerini yerine getiren ve bu sebeple resm alan görevli ve bu görev" olarak tanımlamaktadır. Bilindiği gibi, her hangi bir mal satılmadan evvel narh denilen fiyat tesbit işleni yapılması gerekiyordu. Narh verilmeden evvel malın mâliyeti belirleniyor sonra belli bir kâr oranı ilâve edilerek fiyat tesbiti yapılıyordu⁶. Herbir mal için ayrı ayrı narh verildiği gibi "getürücü" (toptancı) ve "mukim" (perakendeci) için de ayrı fiyatlar söz konusudur. Kütükoğlu (1983:17) toptan mal getirenlerin bunları perâkendeciye toptancı narhından satmak zorunda olduğunu; toptan getirilen malların perâkendeciye devre dışı bırakarak, toptancı tarafından dükkâna konup perâkendeci fiyatıyla satılması-nın yasak olduğunu göstermektedir. Böylece ihtisâb; çarşı pazara gelen ve perâkende olarak satılan mallara fiyat konmasının karşılığı ve bu fiyata uymayanlardan kanuna karşı gelmelerinin bedeli olarak alınan bir vergi şeklinde tanımlanabilir. Muhtesibin görevi de fiyat tesbitinde kadiya yardımcı olmak; standartlara aykırı nitelikte üretim yapılmasını, istifçiliği, ihtiyaç maddelerinin başka yerlere götürülmesini, eksik tartı ve ölçü kullanılmasını önlemek ve bunları tesbit ederse cezalandırmaktır⁷.

Kadı sicilleri diğer bütün konularda olduğu gibi mukataalar için de bünye-sinde kıymetli bilgiler barındırmaktadır. Bunlar kimi zaman apaçık görül-mekte, kimi zaman da satır aralarından okunmaktadır. Bu cümleden olarak ihtisâb mukataasının açılımını sicillerde bulmaktayız. 1188 şevval ortasına (aralık 1774) ait bir kayıta ihtisâb mukataasının "bac-ı pazar-ı çûb ve ihtisâb-ı Ankara ve beytûlmâl ve vezn-i meyve ve kapan ve tevâbiî"ni içer-diği görülmektedir⁸. İbrahim adlı bir kişinin mukataaya "berât-ı âlişan" ile mutasarrıf olduğunu öğreniyoruz. Her hangi bir mâlikâne veya mal lafzına rastlanmayan kayıtlarda, mukataayı hafız Mehmed Ağa'nın iltizâma aldığı ve 1189 yılı sonuna (şubat 1776) kadar zabt etmek üzere bir yıllık bedeli olan 3750 guruşu tamamen ödediği anlaşılmaktadır. 1188 şevvali ortasına (aralık 1774) tarihlenen kayıt bize bir hususu daha göstermektedir. Mukatayı mali-kâne-ciden iltizâma alan kişinin elinde, hiçbir engelle karşılaşmadan gerekli resimleri toplamaya mezûn olduğunu gösteren bir temessük yanısıra; hangi resimleri toplayabileceğini yani mukataanın kapsadığı vergileri içeren bir "defter-i hâkani" sureti bulunmalıdır.

1191 zilhicce başlarında (şubat 1776) tutulan bir kayıttan hâcegân-ı divân-ı hümayun Mehmed Esad, Mehmed Tahir ve silahşör-ü hassa Mehmed Sa-dık'ın, söz konusu mukataaya iştirâken mâlikâne olarak sahip olduklarını

anlıyoruz (MFA:852/251). Mâlikâne-mukataanın kapsamı Ankara ihtisâbı, bac-ı pazar-ı çûb, beytûlmâl-ı âmme ve hassa, tahmis ve tevâbiî olup (MFA: 852/251) ayrıca kapan-ı⁹ meyve ve tevâbiî mukataası da iltizâmen uhdelerindedir. Her ikisini de 1192 senesi muharremi ortasından zilhicce sonuna (şubat 1778-ocak 1779) kadar zabt etmek üzere talip olan Mehmed ağaya geçen yıl olduğu gibi 4500 guruşa iltizâma vermişlerdir. Bu kayıta peşin ödemeden bahsedilmemektedir. "Beytûlmâl-i âmme ve hassa ve ihtisâb ve bac-ı pazar ve bad-i heva ve rüsumat-ı sairenin" şimdiye kadar ne suretle toplandı ise aynı şekilde toplanması ve kimsenin müdâhale etmemesi için verilen temessükde zarar iddiâ edilmemesi şartı yer almaktadır.

1196 (1781-1782) senesinde mukataa mutasarrıfı olarak dergâh-ı âli bevvâbîn kethüdası Ahmed görülmektedir (MFA: 858/236). Bu kişinin berâtla mutasarrıf olduğu ihtisâb-ı Ankara ve tevâbiî mukataası ile kapanı 1197 (1782-1783) senesi için el-hâc Mehmed ağa iltizâma almış; kendisine mukataayı zabt etmesi ve kadimi kanunlara göre rüsumatı tahsil etmesine mâni olunmaması için temessük verilmiştir. Bu kayıta mâlikâne ifadesine rastlanmadığı gibi her hangi bir meblağ da belirtilmemiştir. Hemen ardından, Ankara kadısı ve mukataa voyvodasına gönderilen bir hükümden Ahmed'in mukataayı mâlikâne olarak tasarruf ettiğini öğreniyoruz (MFA: 858/237). Buna göre mîrî mukatalardan olan "bac-ı pazar-ı çûb ve ihtisâb-ı Ankara ve beytûlmâl-ı âmme ve hassa ve tahmis-i kahve ve tevâbiî" mukataasının, diğer mukataalar gibi aşar geliri olmayıp belli resimler ve beytûlmâl-ı âmme ve hassayı toplamaktadır. Önceleri kimsenin müdâhale etmediği bu mukataaya, yenilerde bazı kimseler çıkıp ellerinde emr-i şerif olduğu iddiasıyla beytûlmâlî zabt etmeye kalkışmış ve mukataanın zarara uğramasına yol açmışlardır. Durumu araştırmak için hazîne-i âmire defterlerine mürâcaat edildiğinde senelik 100 bin akça malı olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, müdâhalenin önlenmesi emredilmektedir. 1198 (1783-1784) yılına ait olması gereken bir kayıttan (MFA: 860/183), ihtisâb-ı Ankara ve kapan mukataasının mâlikâne olarak mutasarrıfı olan Ahmed'in mültezimini değiştirerek, 1199 senesi muharrem başından zilhicce sonuna (1784-1785) kadar bir sene için esseyid el-hâc İbrahim Ağa'ya 5150 guruşa iltizâma verdiğini ve iltizâm bedelini peşinen aldığını görüyoruz. El-hâc İbrahim'in mukataadan sağlanacak hasılat ve rüsumatı serbestiyet üzere toplanması ve kimsenin müdâhale etmemesi için temessük verilmiştir. 1200 (1785-1786) senesi için mültezim tekrar değişmiş, Ahmed kethüda bu sefer haseki el-hâc Salih ağaya, bedelini peşin almak suretiyle iltizâm etmiştir (MFA: 860/299). 1201 (1786-1787) senesinde ise tekrar Salih ağaya bedelini peşin almak

suretiyle iltizâma vermiştir (MFA: 861/184). Bu kayıt dolayısıyla söz konusu mâlikâne mutasarrıfı Ahmed'in, Halep valisi kethüdası olduğunu öğreniyoruz.

1204 (1789-1790) senesi için verilen iki ayrı temessükten, mâlikânenin el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Mâlikâne Mustafa ve ..? adlı iki kişinin iştirâken uhdelerindedir. 1204 (1789-1790) yılı muharrem ortasından zilhicce sonuna kadar zabt etmek üzere talip olan sabık silahdar ağanın kethüdası Mustafa'ya iltizâm edilip karşılığında "deyn tahvîli" alınmıştır. Hasılat ve rûsumatı eski yıllarda olduğu gibi toplaması ve kimsenin mâni olmaması için verilen temessüklerden iltizâm bedelini veya mukataa malını öğrenmek mümkün olmamaktadır (MFA: 865/282-283).

Böylece ihtisâb mukataasının 1188 (1774-1775), 1191(1777-1778) ve 1196 (1781-1782) yıllarında farklı mâlikânecilerin eline geçtiği anlaşılmaktadır. İltizâm bedelleri¹⁰ ise 1767'de 1500 guruştan¹¹, 1188'de (1774-1775) 3750, 1191'de (1777-1778) 4500, 1199'da (1784-1785)da 5150 guruşa yükselmiştir¹².

Bilahare kurulan mansure ordusuna gelir temini için, ihtisab konusu yeniden düzenlenmiş ve 1226 (1811-1812) yılında yukarıda ele alınan dışında bir ihtisâb rûsumu ihdâs edilmiştir. Ankara şehir merkezindeki esnâftan günde 280 guruş ihtisâb rûsumu alınması kararlaştırılmıştı¹³. Bu işlerle ilgili ihtisâb nazırlığının 1854'de şehremânetine dönüştüğü bilinmektedir.

Damga

Abdurrahman Vefik Sayın (2000:42), "mamûlât ve mensûcât-ı dâhiliyenin" tezgâhlardan çıkarılıp satılırken top ve parçaları üzerine; terâzi, kantar, kile gibi ölçeklere ve at nalına imâl edildiklerinde; altın, gümüş, bakır eşyâlara ise âyarını belirtmek için damga vurulduğunu belirtmektedir. Resim konusu olan damganın iki ayrı mukataa halinde olmasından dolayı ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir.

Bunlardan biri yukarıda I. Numaralı tabloda 13. sırada görüldüğü gibi Padişah hassı olan "mukataa-i cendere maa tamga" olup 438 numaralı defterde Kal'acık ile beraber kaydolunmuşken, Ergenç'in (1995:119) gösterdiği üzere daha sonra Tosya, Kastamonu, Çankırı, Sivrihisar ile birlikte iltizâma verilmiştir. Ergenç (1995:118-119) 24 kasım 1600-27 şubat 1601 arasında emâneten, daha sonra iki tahvîl müddetince iltizâmen idâre edilip; altı ay kadar tekrar emânetten sonra "zarar-ı kassabiye" mukataası da eklenmek şartıyla yeniden ilzam edildiğini belirtmektedir. Böylece damga mukataası "tevâbi"nden biri "zarar-ı kassabiye" mukataası olarak tesbit edilmektedir.

Ergenç(1995:117-118), yeniçerilerin et ihtiyacını karşılamak üzere ipek, sof, sahtiyan gibi büyük ölçüde ticareti yapılan mallardan %1 oranında ve yalnız Osmanlı tüccârından alınan bir vergi olan zarar-ı kassabiye'nin 1599 yılında ihdâs edildiğini; iki buçuk ay emâneten idâre edildikten sonra iltizâma verildiğini; 21 mart 1604 tarihinde kâr ve zararı birlikte karşılanmak üzere damga ve cendere mukataası ile birleştirildiğini belirtmektedir. Zarar-ı kassabiye vergisinin sebebinin, halka ve yeniçerilere farklı narh verilmesi olduğu anlaşıyor. Kütükoğlu (1983:5), I. Selim'in yeniçerilere satılacak et fiyatının piyasadan bir akça ucuz olmasını teklif eden sadrazama "cümle narh birdir, eğer yeniçeri ve eğer sair nas, şöyleki narhın hilâfi zuhur ide seni katl iderin" dediğini belirtmektedir. Bu uygulama, aslında doğru bulunmamakla beraber bir müddet sonra ihdâs edilmiş ve sürdürülmüş görünüyor. Ancak mukataanın en önemli unsuru damga ve dolayısıyla sof üretim ve ticaretidir¹⁴.

Dernschwam (1992:249-255) 1533'de çıkıp, iki yılda tamamladığı İstanbul ve Anadolu seyahatinde Ankara'ya yaklaştıkça yol boyunca kadınların iplik eğirdiğini gözlüyor ve Ankara'daki Rum sofcuların çalışmalarını teferruatıyla aktarıyor. Buna göre, eğrilmiş iplikler yıkanıp kaynatıldıktan sonra pres altında suyu alınıyor. Sof dokunmadan önce iplikler bir yerden bir yere iyice geriliyor, yağlı bir madde ile yağlandıktan sonra dokuma tezgâhına geriliyor; dokuma işlemi bitince akarsuda sabunlanıyor, düz taşlar üzerinde çiğneniyor (bu akarsu kale dibinde "hızlı ve sert" akan Bent deresidir). Daha sonra ince uzun bakır kazanlarda, aralarına saz/kamış konmak suretiyle yetmiş parça sof bir tam gün bekletilerek tekrar presleniyor; bir süre serildikten sonra son kez preslenerek işlem tamamlanıyor. Sofların sıkı ve kalın dokunduğunu, halkın geçimini bu yolla sağladığını belirten seyyah bedestene de gitmiş ancak Cuma dolayısıyla kapalı olduğu için bizi bu tasvirden mahrum bırakmıştır. Böylece seyyah, Ergenç'in (1995:99-100) sicillere dayanarak sofcu esnâfını yuyucular, dokuyucular, perdahtıcılar ve boyacılar olarak tabi tuttuğu dörtlü tasnifi tasvir ve teyid etmektedir.

1093 senesi recebinde (temmuz-ağustos 1682) bedeli nakden Ankara damga mukataasından verilmek üzere saray için yapılan sof siparişinden, sofların renk ve ebatlarını öğreniyoruz. Bunlar al, tavşan kanı, açık şarabi, açık benefş, açık yeşil, fıstıki yeşil, açık nefti, siyah, gülğünî, açık turuncu, koyu benefş, açık dârcinî, Mısır moru olmak üzere toplam kırk top olup her biri otuzar zira'dır (MFA: 750/332). Damga eminine alışverişin esnâfın rızası ile yapılması ve kimsenin hakkının yenmemesi emredilmektedir.

1094 saferinde (ocak-şubat 1683) verilen bir iltizâm tezkeresinde (MFA: 750/383) "Ankara tamgası ve simsariye ve zarar-ı kassabiye ve tevâbiî" ifadesi, simsariyenin de damga mukataası kapsamına alındığını göstermektedir. Fatih kanunnamesinde müslüman olmayan bezirgân ne satarsa satsın dellal (simsar) gerektiği, genel olarak "arşınla ölçülen veya kapanda tartılan nesnelerden, satandan ve alandan buçuk akça alına"cağı belirtilmektedir¹⁵. Söz konusu tezkere malikânegiler tarafından İvaz ağaya verilmiş olup; aynı belgeden, Ankara'dan başka Rumeli, Anadolu veya İstanbul'da her kimde resmi ödenmeyen tiftik ipliği ve damgasız sof bulunursa mîrî için el konması şartının berâtlarında yer aldığını öğreniyoruz. Bu arada yuyucular ve perdahtçıların, eminden icazet almadan sofları yıkamamaları ve perdahtlamamaları istenmektedir. Böylece vergisi ödenmeyen sofların piyasaya çıkması önlenmeye çalışılmıştır. Damga akçasının dışında, tiftik ipliklerinden İstanbul'a gidiyorsa vukiyye başına onar akça; İzmir, Halep veya başka diyarlara gidiyorsa dokuzar akça alınacaktır. Beypazarı'nda tiftik ipliğinden "çıkar bacı" olarak yük başına dörder gurus; yağmurluk sofundan yirmidörder akça, cendereli softan onsekiz akça, beyaz softan onaltı akça, kuşaktan ikişer akça alınacaktır. Ayrıca Ankara'da ipekten çıkar bacı yük başına yüz yirmi akça, İstanbul'a gidiyorsa seksen akça, Halep veya başka yere gidiyorsa altmış akça alınacaktır. Diğer taraftan damga mukataası tarafından ödenecek mütekaid ve duaguyan vazifeleri için, yoklama ve berâtları kontrol edilip ödendikçe "zahriye" olması istenmektedir¹⁶. Bunlar, dönem sonunda hesaplar görölürken kullanılacaktır.

Mâlikâne olarak ilk ne zaman verildiğini tesbit edemediğimiz damga mukataasını İbrahim adlı kişi iştirâken uhdesine almış ve kendisi de İsmail ağaya ihale etmiştir. Mukataanın 1189 senesi başından şubat sonuna kadar (1775-1776) zabtı için verilen temessük dolayısıyla mukataanın yeni ve muhtemelen problemli bir şekilde el değiştirdiğini öğreniyoruz. Zira aynı yıl için Karayılanlızade tarafından bir başkasına verilen temessüke itibâr edilmemesi istenmektedir (MFA: 849/216).

1196 senesi 4 muharremine (20.12.1781) gelindiğinde damga mukataası, iştirâken mâlikâne olmak üzere divân-ı hümayun hâcegânı Sarı Selim'in uhdesindedir (MFA: 857/146). Divân-ı hümayuna yaptığı arzuhalde anlaşıldığına göre Ankara damga mukataası devletin en büyük mukataalarından biri olup emr-i âli mucibince öteden beri mukataa reâyâlarının "ahz u habs ve vaki olan umur u hususları mukataa eminleri marifetiyle rü'yet ve serbestiyet üzere zabt olunagelib" başta sancak mutasarrıfı olmak üzere kimse'nin müdâhale etmeye hakkı yoktur. Hâl böyle iken başta Ankara sancak

mutasarrıfı olmak üzere bazı kimseler taşradan gelen iplik bezirgânlarını cezalandırmakta, mallarına el koyup kendilerini hapsedmekte hatta kale zindanına koymakta böylece mukataa reâyâsının dağılmasına ve dolayısıyla mukataanın düzeninin bozulmasına yol açmaktadırlar. Halbuki gerek Ankara'da mukim gerek taşradan gelen iplik tüccârı ve gerekse sofcularla ilgili işler kadimden beri eminler ve kadılar marifetiyle görülmektedir. Durum divâna arz edilerek yeni bir "emr-i şerif suduru isîdâ" edilmiştir. Bu sebeple hazîne-i âmirede mahfuz Bursa mukataası defterlerine bakıldığında şu hususlar tesbit edilmiştir: Mart başı itibarıyla senelik malı 28195 guruştur ; mukataanın kapsadığı unsurlar Ankara damgası, simsariye, zarar-ı kassabiye, boyahâne, cenderhâne ve tevâbiûdir; iştirâken mâlikânedir; iştirâkçiler Necib Mustafa, Abdülaziz, Abdülmecid, Mehmed Emin, Abdurrahman, İbrahim, Ali, Hafız Mehmed Sadık ve Mehmed Emin olmak üzere dokuz kişidir. İltizamın şartlarına gelince: Kayıtlara göre geçen yıllarda olduğu gibi Ankara'dan İzmir, Halep ve diğer memleketlere giden tiftik ipliğinden kıyye başına 9 akça,; simsariye ve zarar-ı kassabiye ile birlikte 12 akça alınıp simsariyesiz tiftik ipliği satılmayacaktır; gelirinin büyük kısmı iplik tüccârı ve bezirgânlardan sağlanan mukataa serbestlik üzere idâre edilip, işlerine kadı ve eminden başkası karışmayacaktır. İlgili davaların konusu 10 bin akçayı aşarsa, Ankara'da görülmeyip İstanbul'a havâle edilecektir. Mukataa bu minvâl üzere idâre edilir ve "mal-ı mîrînin tahsilinde zahmet çekilmez iken" hem hatt-ı şerife aykırı olarak hem de gerçek dışı iddialarla resim istenmesini önlemek için 1154 (1741-1742) ve 1165 (1751-1752) senelerinde emr-i şerif verilmiş ve mukataa kayıtlarına der kenar olunmuştur. 1196 (1781-1782) yılında da "tayin ve tasrih olunan şurut ve kuyûdun tenfiz ve icrâsına" ihtimâm gösterilerek, hilâfına izin verilmemesi emredilmektedir. Aynı yıl damga mukataasına ait bir kayıt, sarraflık berâtı ile de ilgilidir. 1196 rebiülevvelinde (şubat-mart 1782) tutulan kayda göre (MFA: 857/181), 1195 (1780-1781) senesinde Yako adlı yahudinin mahlûlü olan damga sarraflığı, Ermeni Artin oğlu Yunus'a verilmiş; bunun üzerine Musa, Yuda, Refail ve Abraham adlı yahudi kardeşlerin istîdâsıyla Yunus ref' ve mezkûr kardeşlere Ankara damgası mukataası malından günde 10 akça vazife ile babalarının sarraflık berâtı verilmiştir; mukataa eminleri, bu vazifeyi mukataa malından ödeyecektir.

İzmir kadısına 10 zilkade 1197'de (7.10.1783) gönderilen bir hükümden öğrendiğimize göre (MFA: 858/343), tersane-i âmire emini Sarı Selim divân-ı hümayuna arzuhal ederek iştirâken mâlikâne uhdesinde olan Ankara damgası ve tevâbiû mukataası gelirlerinin en büyük kısmını oluşturan tiftik

ipliği yükleri İzmir'e vardığında, bunlarla ilgili işler eminler vasıtasıyla görölüp âyân, ehl-i örf ve voyvoda karışmazken, İzmir'e tiftik ipliği götüren tüccâr İzmir'deki hanlarda mukim olup; tasarruflarında avarız hânesine bağlı, bir vergi gerektiren emlak ve arâzî olmamasına rağmen İzmir voyvodası ve diğer ehl-i örf mensupları tarafından vergi istenmekte; ceza, hapis veya mallarına el konması söz konusu olmaktadır. Böyle olduğu için tüccârlar başka memleketlere gitmekte, mukataa bozulmakta ve geliri önemli ölçüde azalmaktadır. Halbuki Bursa mukataası defterlerine bakıldığında "evamir-i âliyyem ve mugayir-i şurut, paşa kapusuna ve mahkemeye ihzar ve davası sübut olunmaksızın resim namıyla nesne mütalebesiyle rencide olunmayub taife-i mezkûrenin iktiza iden hususları marifet-i şer' ve mukataa ümenası marifetiyle görölüb müdâhaleleri men' ve ref olunmak babında" 1171 senesi saferinin dokuzuncu gününde (23.10.1757) ve 1175 senesi zilhiccesinin onyedinci gününde (9.7.1762) emr-i şerif verildiği derkenâr olunmuştur. Şimdi tekrar bu kayıtlara uyulması, aykırı hareketlerin önlenmesi istenmektedir.

1197 (1782-1783) tarihinde Bursa mukataasına bağlı mukataa icmâlinde damga mukaataası için "Mukataa-i hassha-i tamga-i Ankara ve simsariye ve zarar-ı kassabiye ve boyahâne ve cendrehâne ve tevâbiîha vacib an evvel-i mart sene 1197 (1782-1783) der uhde-i Sarı Selim Efendi ve İbrahim Bey ve Mustafa Ağa ve Abdülhamid Ağa ve Mehmed Emin Efendi Abdülaziz Efendi ve Hasan Bey ve Ahmed Bey mâlikâne" kaydı bulunmaktadır (BO-A, KK:1197/5274). Defterde kayıt numarası olmamakla birlikte 11. sırada yer aldığını belirtelim. Mukataa malı tefavüt ile birlikte 28195 esedi guruştur. Bundan vazife, ocaklık, Şam-ı Şerif'e yapılan bahşiş ve ulûfe gibi ödemeler düşüldükten sonra ödenmesi gereken mal 17858 guruştur. Bundan da ıstabl-ı âmire masrafı ve çeşitli def'alar havâle yapıldığı anlaşılmaktadır. Sonuçta mâlikânecilerin 8,5 guruş borcu kalmıştır. Ancak kayıta borç ya da zimmet ifadesi bulunmamakta, yalnız rakam olarak yer almaktadır.

1199 senesi saferinde (aralık-ocak 1784) Ankara kadısına gönderilen bir hükümden öğrendiğimize göre (MFA: 860/208), iştirâken mâlikâne olarak Ankara damgasını uhdesinde bulunduran Silahdar Mehmed, divân-ı hümayuna arzuhal ile aşağıdaki hususları bildiriyor: Nefs-i Ankara ihtisâbı mukataa mutasarrıfları her sene mart ayına girildiğinde maktu' olarak verdikleri üç yüzer guruşu, 1197 (1782-1783) senesinden beri ödemeyip muhalefet etmektedirler. Dolayısıyla, ihtisâb mukataası mültezimlerinden söz konusu maktu'anın tamamen tahsil edilebilmesi için damga mâlikânecileri bir "emr-i şerif sudurunu istîdâ" eylemişlerdir. Bunun için hazîne-i âmire

defterlerine bakıldığında şu hususlar tesbit edilmiştir: Ankara damgası ve tevabi mukataası evvela senelik 27820 gurus mal ile el-hâc Mehmed, Feyzullah Bey ve Abdullah Ağa'ya iştirâken mâlikâne olarak verilmiştir. Bac-ı pazar-ı çûb ve ihtisâb-ı Ankara ve beytûlmâl ve tahmis-i kahve ve tevâbî mukataası ise kayıtlarda yazılı şartlara göre senelik 100 bin akça mal ile "kethüda-i sadr-ı âli baş halifesi Nazif İbrahim efendinin ber vech-i mâlikâne uhdesinde olub", elinde defter sureti vardır. Diğer taraftan yine kayıtlara göre bac-ı pazar, bad-ı heva ve bac-ı keylin damga ile birlikte zabt olunduğuna dair "mültezimin ihbarına binaen kadim havâle ile emr-i şerif" verilmiştir. Şimdi ise; damga tarafından bu uygulamaya binaen, ihtisâb tarafından ise suret-i deftere istinaden bac-ı pazar, bad-ı heva ve bac-ı keyle müdâhale edilmekte, tabiatıyla anlaşmazlık çıkmaktadır.

Böylece meselenin halli için defterhâne-i âmireden, defter-i hâkani kayıtları çıkarılmıştır. Buna göre Ankara sancağındaki söz konusu mukataalara ait kayıtlar şöyledir: Ankara cendere ve damga mukataası (Kal'acık ile birlikte) hasılı bir yük, kırk bin akça; bac-ı pazar maa kapaneyn mukataası hasılı bir yük, kırk dört bin akça; bac-ı pazar-ı çûb mukataası üç bin akça yazı ile mufassal deftere ayrı ayrı kaydolmuşlardır. İcmal defterinde ise havas-ı hümâyuna ilhak olunmuşlardır.

Ankara nahiyesinde niyâbet-i şehîr, cürm-ü cinâyet (ve gayrihi) hasılı altmış beş bin akça ile mufassal defterde yer almakta; icmal defterinde ise on beş bin akçalık beytûlmâl ve mal-ı gaib ve on binden aşağı mal-ı mefkud, yava ve kaçgun (ve gayrihi) biriktirilip Ankara mir-livası hassına dahil edilerek kaydedilmişlerdir. Böylece bac-ı pazar, boyahâne ve simsariye icmalde havas-ı hümâyuna dahil edilmekle birlikte müfredatları ne defter-i hâkanide ne de Bursa kalemi gibi diğer kalemlerde kayıtlıdır. (Burada müfredatlardan kast edilen mukataaların "tevâbî"dir ve en başta söylediğimiz gibi çoğu problemler de bundan kaynaklanmaktadır.) Dolayısıyla kadimden beri kim tarafından zabt edildi ise yine aynı şekilde zabt edilmesi için emr-i şerif verilmiştir. Bu mukataaların kadime göre idâresi istendiği için, kadimden beri kim tarafından zabt edildiğinin tesbiti ve anlaşmazlığın giderilmesi için 1175 senesi şabanında (şubat-mart 1762) verilen bir emirle 180'i aşkın tarafsız ve ihtiyarlardan oluşan bir heyet, ihtisâb mukataası mülteziminin de hazır bulunmasıyla Ankara nâibince sorgulanmıştır. Heyette bulunanlar bac-ı pazar, bad-ı heva ve bac-ı keyl rüsumatının 60 yıldan fazla zamandır damga eminleri tarafından toplandığını bildiklerini söylemişlerdir. Yeniden ilgili mâliye kalemlerine sorulduğunda defter suretine göre bac-ı pazarın Ankara ihtisâb mukataası tarafından zabtı gerekmele birlikte, bac-ı keyl ve bad-ı heva

lafzının mukataa kayıt ve şartlarında açıkça yer almadığı bildirilmiştir. Hem damga hem de ihtisâb mukataası tarafından verilen bir taktirde, anlaşma yapılması halinde iki taraf da buna uyacaklarını bildirmişlerdir. Varılan anlaşmaya göre damga tarafından bac-ı pazar, bad-ı heva ve bac-ı keyl adıyla iddiâ olunan aidat senede 600 guruşa ihtisab eminlerine iltizâm olunacak ve bundan sonra anlaşmazlık çıkmamamsı için 1175 martından (1762) itibaren ihtisâb mukataası mutasarrıfları, damga mukataası mutasarrıflarına iltizâm bedelinin yarısı olan 300 guruşu verecek ve kendileri "bac-ı pazar ve aidat-ı saireyi" kadimden beri süregelen şartlarla toplayacaklar, damga eminleri katiyyen karışmayacaktır. 1175 senesi zilkadesinin üçüncü günü (26.5.1762) bu anlaşma sicile ve hazîne-i âmire defterlerine kaydedilmiş ve o tarihten sonra yeni bir anlaşmazlık çıkarsa artık dikkate alınmayacağı konusunda her iki tarafa da ayrı ayrı emr-i şerif verilmiştir. Binaenaleyh, Ankara nâibine bu hususlara göre hareket etmesi emredilmektedir.

1200 senesi cumadelahiresi 13. günü (13.4.1786) tarihli (MFA: 861/149) İzmir, Ankara, Sivrihisar, İznikmid kadı ve nâiblerine; İstanbul gümrük emini, Bolu ve Kangırı mütesellimleri (âyâna) ve İzmir gümrük eminine gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre, sof ve şali üretiminde kullanılan beyaz tiftik, ince iplik ve beyaz tiftik postunun memleket dışına çıkarılması yasaklanmışken; bu yasağa aykırı olarak Çerkeş, Gerede, Bolu, Kangırı, Tosya, Beypazarı, Ayaş ve Ankara kazalarından Şorba, Yabanabad ve Haymanalarda ortaya çıkan bazı muhtekirler beyaz tiftik postlarını gizlice satın alıp İzmir ve İstanbul taraflarına göndererek mukataa gelirinin azalmasına yol açmışlardır. Gelirinin büyük kısmı sof ve şaliden sağlanan Ankara damga mukataasını, iştirâken mâlikâne uhdelerinde bulunduran vezir Sarı Selim Paşa, Silahdar Mehmed Bey ve Mehmed bu durumun yol açtığı zararların önlenmesi için "emr-i âli sudurunu istîdâ" etmişlerdir. Bunun üzerine gönderilen hükümde aşağıdaki hususlar yer almaktadır.

Hazîne-i âmire defterlerine bakıldığında hassha-i damga-i Ankara ve tevâbî mukatasının yıllık malı 27573 guruş, muacceleli bir yük 19214,5 guruşdur. Her sene bu malın ve kalemiyesinin hazîneye ödenmesi gerekmektedir. Diğer taraftan Ankara'da yerleşik Frenklerin seçtiği ve simsar nasb ettiği zimmiler beyaz tiftik, ince iplik ve beyaz tiftik postu satın alarak; hediye bahânesiyle "françe canibine" yollamaya kalkışmış, ayrıca simsarları marifetiyle gizlice yüzer, iki yüzer adet beyaz post tedarik ederek hediye addettikleri ile beraber "françe canibine" göndermeye hazırlandıkları eminlere ihbar edilmiştir. Bunun üzerine kendilerine müdâhale edildiğinde yasak emrinin eski olduğunu, kendilerinin simsarlık belgelerini ibrazla bu alışveri-

şe mezûn olduklarını bildirerek emre aykırı davranmaya kalkışmışlardır. Söz konusu yasaklara rağmen bu malları alarak başka ülkelere yollamalarıyla şali ve sofun her topunda % 50 (ona onbeş gurus) zam yapılmasına, daha sonra da şali ve sofun piyasadan çekilmesine ve böylece "hem mukataanın izmihlâlîne ve kârhânesinin ibtâlîne" yol açmış hem de mîrîye zarar vermişlerdir. Daha önceki tarihlerde benzer bir şikâyet üzerine , mukataaya bağlı köy ve nahiyelerde şali ve sof hammaddesinin yabancılara ve onların simsarlarına verilmeyeceği, aksine davranan simsarların ömür boyu sürgünle cezalandırılacaklarının kendilerine bildirilmesi istendiği der kenar olunmuştur. Bu der kenara dayanarak 1196 yılı 15 rebiülahirinde (30.3.1782) bir emir verildiği de Bursa mukataasında der kenar edilmiştir. Böylece aynı konuda en az üç kere hüküm gönderildiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak damga mukataası hasılatının büyük kısmı efrenç taifesinin Ankara'dan toplayıp ihraç ettikleri tiftik yünlerinden alınan ve "çıkar" bacı olarak tabir edilen rüsumdan ibarettir. Tiftiğin yabancı ülkelere nakli yasak olduğu, resmi ödenmeyen tiftik ve tiftik ipliğine nerede ve kimin elinde olursa olsun mîrî adına el konacağı der kenar olunduğu için buna göre hareket edilmesi istenmektedir.

18 zilhicce 1202 (19.9.1788) tarihli bir emirden öğrendiğimize göre (MFA: 863/372) söz konusu tarihte mâlikâneciler âyândan Mehmed Emin ve Mustafa Necib ve diğer ortakları divân-ı hümâyuna arzuhal ederek Ankara iplik pazarında İbrahim adlı birinin, kendisinin sofcuların şeyhi olduğu iddiasıyla mukataa gelirlerine müdâhale ederek, azalmasına yol açtığını bildirmişlerdir. Bu sebeple hazîne-i âmirede saklı baş muhasebe defterlerine bakılarak mâlikânecilerin kimliği teyid edilirken mukataa malının da zamlanarak 28931 gurus olduğunu görüyoruz. Diğer taraftan şeyhlik iddiasındaki kişinin müdâhalesinin önlenmesi emredilmektedir. Ancak bu tür müdâhalelere ilk defa rastlanmıyor. Mesela 1088 yılı 13 ramazanında (9.11.1677) iplik pazarı ket-hüdası olup sofcular şeyhi adıyla bilinen hacı Süleyman, sofcu esnâfindan kolcu akçası istemektedir. Halbuki o ana kadar iplik pazarında alınıp satılan iplikten harç ya da aidat alınması gibi bir uygulama bulunmamaktadır. Sofcular, bölgenin diğer esnâfı ve damga eminleri muvacehesinde kadıya baş vurup böyle bir ödenti olmadığına dair hüccet almış ve buna göre divândan emr-i şerif isîdâ etmişlerdir. Bunun üzerine Bursa kaleminden sorulduğunda kolcu akçası adıyla bir ödentinin kayıtlı olmadığı anlaşılmış ve dolayısıyla esnâfın rencide ettirilmemesi emredilmiştir. Bu vesile ile 1088 (1677) yılında söz konusu mukataa malının da senede 28073 gurus olduğunu öğreniyoruz.

Kirpas

"Kir-pas-ı penbe-i Ankara ve tevâbî" mukataası neleri içeriyordu? 1155 rebîülevvelindeki (mayıs-haziran 1742) bir kadı sicilinde bunlar "liva-i mezburede işlenen astar ve elvan-ı bogasi ve dülbend ve alaca ve yemeni ve boyalı bez ve penbe bezi ve kettan bezi ve hamam peştemalı ve döşsek ve beledî yasdik ve sair damgaya müteallik eşyâ "olarak sıralanmaktadır (MFA: 807/735).

Kaynaklarda boyalı bez, penbe bezi, kettan bezi gibi ifade edilen bez, pamuk ve ketenden dokunan beyaz bez olarak tanımlanıyor. Beyazlık her halde ham rengi ifade ediyor. Koçu (1967:98) ipliğin ince, kalın; kumaşın yumuşak, sert, kaba oluşuna göre adlandırıldığını belirtiyor. Tülbend de bez kapsamında sayıldığından en incisini ifade ediyor olmalı. Beyazları iç çamaşırı olarak kullanıldığı gibi daha kalın bir cinsinden, siyaha boyanarak kirin gizlendiği sokak kıyafetlerinin yapıldığı belirtiliyor (Koçu 1967:35); her halde boyalı bez böyle şeyleri ifade ediyor. İnce beyaz bez, sarıklık bez olarak tanımlanan tülbend; sık veya seyrek, pamuk veya ketenden dokunabiliyor (Koçu 1967:98). Alaca¹⁷, pamuklu veya ipekli olarak genellikle kırmızı zemin üzerine sarı çubuklu; el tezgâhlarında Anadolu'nun her yerinde dokunmakla beraber Tire ve Erzincan alacalarının en meşhurları olduğu belirtilmektedir (Koçu 1967:10). Pamuklusu şalvar, entari, mintan olarak köylü ve avam zümrenin giyim kuşamında kullanılırdı. Bunların ipeklisi bayramlık olarak kullanılıyor, özellikle Şam ipeklisi meşhur. Yemeni, üzerine çeşitli şekillerde motiflerin basıldığı tülbend olup beyazından ayrılması için yazma deniyor (Koçu 1967:246). Koçu (1967:191), bele bağlanmak suretiyle belden aşağısını örten bez olarak tanımlanan peştamalı esnâf peştemalı, hamam peştemalı, kadınların başlarıyla beraber gövdelerini de örttükleri car peştemallar olarak üçe; ayrıca hamam peştemallarının da kadın ve erkeklere göre ikiye ayrıldığını belirtiyor. Kadın peştemallarının eni, doğal olarak erkeklerinkinden geniştir. İş görürken bele bağlanan peştemalın, esnâf loncalarında mesleğe kabul törenlerinde kullanılması onu, bir esnâf alâmeti haline getirmiştir. Şekerci, helvacı, aşçı, kahveci, berber ve benzeri esnâfın belinde taşıdığı peştemalın futa olarak tabir edildiği belirtilmektedir¹⁸. Düz bir zemin üzerine çubuklu veya kafesli olarak dokunan esnâf peştemalında genellikle al; hamamda kullanılanlarda tellaklar için kül rengi ve siyah, müşteriler için olanlarda yine al renk hakimdir. Böylece meslek erbabının ayırt edilmesi sağlanıyordu. Koçu (1967:119) beyaz üzerine kırmızı, sarı çubuklu veya kafesli olanların hatırlı müşterilere mahsus olduğunu belirtmektedir, ayrıca her tür peştemalın ipeklisi ve ibrişimlisi de mevcuttur. Esnâf ve hamam peştemallarının bağlanış tarzlarının da farklı olduğu belirtilmeli-

dir. Esnâflar önden düz bir görüntü sağlayacak şekilde kuşanıp arkada bağ-larken; hamam peştamalı arkadan öne doğru kuşanılıp, önde veya yanda uçları birbiri üstüne getirilerek içe doğru kıstırılır. Görüldüğü gibi peştamal deyip geçmemek gerekiyor. Tezgâhlarda pamuk ipliğinden seyrek dokunan bogasının astarlık , mintanlık ve hatta kefenlik olarak kullanıldığı belirtil-mektedir (Pakalın 1993:237-238). Kütükoğlu (1983:65) ise bogasının alaca, tülbind ve pamuklu kumaşları ifade ettiğini; narh defterlerinde Hint ve İran menşeli bogasilerin adı geçmekle birlikte; bunların gerçekten Hint malı mı yoksa İran'da yapılan taklitleri mi olduğunun ayırt edilemediğini belirtmek-tedir. Narh defterlerinde yorganların her cinsinin kumaşı, pamuk miktarı ve cinsi (ham veya atılmış pamuk olarak), ebadları, astarı ve netice olarak kali-tesine göre derecelendirilerek fiyatlandırılmıştır. Yastıklar da ebadları, renk, desen ve cinsleriyle belirtilmekte; sırt dayananları döşeme yastığı olarak tabir edilmektedir¹⁹. İplikler de üretim yerine; bükülüp bükülmediğine, be-yaz veya renkli olmalarına göre fiyatlandırılmaktadır (Kütükoğlu 1983:158-159).

Yukarıda zikredilen rebülevvel 1155 (1742-1743) tarihli kayıttan İbrahim ve Mehmed Emin'in senede 40 bin akça malı olan damga-yı kirpas-ı Ankara ve tevâbiî mukatasını iştirâken mâlikâne olarak uhdelerine aldıklarını öğre-niyoruz. Mâlikâneciler, mukataayı 1155 (1742-1743) senesine mahsub ol-mak üzere bir başkasına iltizâma vermişler; fakat bu sebeple verilen ferman mültezimin elinde bulunmadığı için mukataayı zabt ve tasarruf etmesi engel-lenmiştir. Mal-ı mîrî tahsil edilemediği için mâlikâneciler divân-ı hümâyuna arzuhalde bulunmuş; mültezimlerinin söz konusu resimleri tahsil etmesine yönelik engellerin kaldırılması için, daha önce verilen emr-i şerife istinaden bir yenisinin verilmesini istemişlerdir. Bu sebeple hazîne-i âmirede saklı Bursa kalemi defterlerine bakılarak mâlikânecilerin kimliği ve malın mebla-ğı teyid edilmiştir. Mukataanın görevi söz konusu bez ve saireye "berât-ı âlişan mucebince damga darb" etmektir. Bu hususda verilen telhisde, söz konusu mukataanın 1148 senesi saferinin 28. günü (20.7.1735) mâlikâne olarak verilmesi için "ferman-ı âli sadır" olduğu belirtilmektedir. Mültezi-min, mâlikânecilerin berâtlarında yazılı şartlara göre gerekli resimleri tahsil etmeleri, "canib-i mîrî"ye zarar verilmesinin önlenmesi ve muhalefet edenle-rin bildirilmesi emredilmiştir.

1196 (1781-1782) senesine gelindiğinde²⁰ mâlikâne mutasarrıfının çukadar esseyid Mustafa olduğunu görüyoruz. 1197 (1782-1783) senesi muharremi ortasından, zilhiccesi sonuna kadar mukataayı esseyid Mustafa Ağa'ya ilti-zâma vermiştir. Yine 17 zilkade 1197 (14.10.1783) tarihli bir kayıttan, 1198

(1783-1784) senesi için (MFA: 858/373); muharrem ortası 1200 (1785-1786) tarihli bir başka kayıttan da 1200 (1785-1786) senesi için aynı kişiye aynı şartlarla iltizâma verildiği anlaşılmaktadır²¹. Bursa mukataa kalemi icmâlinde (BOA, KK:1197/5274), “mukataa-i hassha-i resm-i tamga-i kirpas tınab-ı penbe der liva-i Ankara ve tevâbiha vacib an gurre-i m(uharrem) sene 1197 (1782-1783) der uhde-i Seyyid Mustafa mâlikâne” olarak 3. sırada kayıtlı bulunmakta olan söz konusu mâlikâne için tefavüt ile birlikte 40560 akça mal görülmektedir. Mukataa malından ilk taksit olarak 9600 akça havâle yapılmış, 30960 akça kalmıştır. Bu ve benzeri kayıtlar mukataa mallarının zamanında ödenmediğini ve dolayısıyla malikâne uygulamasının, hazine sorunlarını çözmede beklenen faydayı sağlamadığını göstermektedir.

Beytûlmâl

Akgündüz (1990:118 vd.) II. Bayezid devrine ait olduğu düşünülen beytûlmâl kanunnamesi dolayısıyla mirasçısı olmadan ölenlerin mal varlıklarının devlete intikal ettiğini ve bu cümleden olarak devşirme usulü ile yeniçeri ocağına kaydedilen veya azad edilen kul taifesinin mirasçısının devlet olduğunu belirtmektedir. Bunlar beytûlmâl-ı hassa adıyla toplanır ve "ulûl-emr burada toplanan gelirleri, âmme maslahatı çerçevesinde sarf etme yetkisine sahiptir", diğer taraftan gerçek mirasçıların ortaya çıkması halinde tereke geri verilmektedir²². Bir başka kaynakta tereke bedelinin beş yıl emâneten saklandığı, bu sürede mirasçı çıkmadığı takdirde hazîneye devredildiği belirtilmektedir (Öner 2001:110-111). Bu sürede varis olduğunu ispatlayan olursa, kırkta bir resm-i eminiyye ve tahriri-i tereke masrafı düşüldükten sonra kalanı varise teslim edilir (Sayın 2000:79).

27 şevval 1189 (21.12.1775) tarihli bir temessükden, Ankara bac-ı hamr ve tevâbi mukatasına matbah-ı âmile eski emini İbrahim'in mutasarrıf olduğunu ve 1190 mart başı (1776) itibarıyla İsmail ağaya iltizâma verdiğini öğreniyoruz (MFA: 850/202). Temessük aşar-ı şer'îye ve rüsumat-ı örfîye, cürm-ü cinâyet, bad-ı heva, tapu-yı zemin, yava, kaçkun ve resm-i arusane için verilmiştir. 17 şevval 1191 (18.11.1777) tarihli diğer bir temessükten, aynı kişiler arasında iltizâm anlaşmasının yenilendiğini ve bu arada esseyid İbrahim'in hassa şehremini olduğunu ve mukataayı mâlikâne olarak tasarruf ettiğini öğreniyoruz (MFA: 852/278). Esseyid İbrahim'in 1193 (1779-1780) senesi rüsumatını toplamak üzere İsmail ağaya verdiği yeni bir temessükte tekrar matbah-ı âmile emini olduğunu görüyoruz (MFA: 853:113). Esseyid İbrahim mâlikâne-mukataayı 1194 martı (1780) itibarıyla zabt etmek üzere bu sefer Abdullah Ağaya iltizâma veriyor (MFA: 855/239). Mukataanın adı "beytûlmâl- âmme ve tevâbi" olarak zikredilirken toplanması istenen vergi

ler yine aşar-ı şeriye, rüsumat-ı örfiye, tapu-yı zemin, yava, kaçkun, resm-i arusane, bad-ı heva, cürm-ü cinâyet ve sair olarak sayılıyor²³.

27 rebiülevvel 1197 (23.1783) tarihli bir hüküm kaydı, mukataa hakkında daha fazla bilgi sahibi olmamıza imkân veriyor (MFA: 858/292). Hükümün üstünde "beytül-mâl emridir" başlığı yer alırken, mukataadan "hassha-i mir-liva-i Ankara ve tevâbiî mukataası" olarak bahsediliyor. Hassa silahşörlerinden Süleyman ve hassa hasekilerinden dergâh-ı mualla yeniçeri ocağı kara kul ağası Ebubekir defter-i hâkanide iki yük, 36602 akça "yazusunu" her yıl Ankara sancağı mutasarrıflarına ve "malum'ül-mikdâr meblağı" ise "canib-i mîrîye" ödemek şartıyla mukataayı mâlikâne olarak iştirâken uhdelerine almışlardır. Bu mukataaya hasıl kaydedilen Ankara nefsi ve Ankara livası beytül-mâlîne kimsenin müdâhale etmemesi gerekirken; bac-ı pazar-ı çüb ve ihtisâb-ı Ankara ve tevâbiî mukataası mültezimi, Ankara "nefsine" ait beytül-mâlî müdâhale etmektedir. 1196 yılı receb ayı başlarında (haziran 1782) bu müdâhalenin önlenmesi için emr-i şerif verilmiş olmasına rağmen; ihtisâb mukataası mültezimi Ahmed, defter-i hâkani ve yukarıda bahsedilen emre bakılmaksızın Bursa kaleminden çıkarılan bir emr-i şerifi senet kabul ederek, tekrar müdâhale etmeye başlamıştır. Bunun üzerine mâlikâne sahipleri divân-ı hümâyuna arzuhal ile, bu müdâhaleye delil olarak gösterilen emrin silinmesini (kayıtlardan çıkarılmasını) istemişlerdir.

Defterhâne emini Ahmed durumu incelemiş ve şu sonucu çıkarmıştır. Ankara nahiyesine tabi beytül-mâlî mal-ı gaib, mal-ı mefkud, yava, kaçkun hasılı 15 bin; Ankara nahiyesine tabi niyâbet-i şehir, cürm-ü cinâyet (ve gayrihi) hasılı 60 bin; Kasaba nahiyesine tabi ..?, Çubuk, Murtazaabad, Yabanabad, Ayaş ve Bacı nahiyesindeki serbest olmayan timarların cürm-ü cinâyetlerinin yarısı, koyun vergisinin yarısı ve hasıl yazılmayan timarların beytül-mâl, yava, kaçkun, abd-i abık, gebran ve müjdelerinin sahibi olmadığından; ayrıca Ankara livasında serbest yazılmayan vakıfların gerdek resminin tamamı, cürm-ü cinâyeti ve sipahi gerdeği (Haymana taifesi hariç) senede 50 bin akça olarak mufassal defterde "muharrir kalemiyle başka başka tahrir ve icmalde birikdirilüb mir-liva hassı mülhakatından olmak üzere tahrir" olunmuştur. Yine Ankara nahiyesine tabi ihtisâb-ı nefsi-i Ankara mukataası hasılı 40 bin, mukataa-i pazar-ı çüb hasılı 3 bin, Ankara nahiyesine tabi bac-ı pazar-ı kapan mukataası hasılı bir yük 44 bin akça yazı ile mufassal defterde ayrı ayrı tahrir edilmiş, icmal defterinde ise "biriktirilerek" hass-ı hümâyun mülhakatı olarak tahrir edilmiştir. Böylece defter-i hâkaniye göre Ankara'nın beytül-mâl, mal-ı gaib ve 10 binden aşağı olan mal-ı mefkud, yava, kaçkun

ve yukarıda bahsedilen diğer kazaların ilgili vergileri mir-liva hassına aittir. İhtisâb, pazar-ı çûb ve pazar-ı mive mukataaları hass-ı hümayun tarafından zabt olunmaktadır. Bu durumda ihtisâb mukataasının Ankara beytûlmâli ile bir ilgisi olmadığı gibi; defter-i hâkaniye mürâcaat edilmeden beytûlmâlin ihtisâb mukataasına ait olduğuna dair Bursa kaleminden verilen emrin de silinmesi gerektiği defterhâne emini tarafından arz edilmiştir. Söz konusu arz mucebince hukuki prosedür işlemiş ve netice olarak kadiya bu hükme aykırı davrananların men edilmesi emrolunmuştur.

Silahşör-ü şehriyari Süleyman ve kara kul ağası Ebubekir müştereken mâlikâne olarak sahip oldukları Ankara mirlivası hassından beytûlmâl, mal-ı gaib, mal-ı mefkud, yava kaçkun, ispenç-i gebran, dokuz kıt'a zemin ve bac-ı hamr-ı nefis-i Ankara mukataasını 1198 (1783-1784) senesine mahsuben mart ibtidası-şubat gayeti için bir seneliğine zabt etmek ve Ankara livası mutasarrıfına, mukataadan tayin edilen senelik 1973 guruşu ve diğer "mal-ı mukayyeddini" ödemek şartıyla el-hâc haseki Salih ağaya tevfiz ve iltizâm etmişlerdir (MFA: 859/132). Aynı şekil ve şartlarla 1200 (1785-1786) senesi için 1973 guruşu da yine Ankara mutasarrıfına ödemek üzere verilen temessükde Ebubekir'in ünvanı "karakulluk-ı hazret-i sadr-ı âli" olarak kayıtlıdır. Mültezim ise değişerek Ahmed haseki olmuştur (MFA: 861/121). Anlaşıldığına göre has sahibine tahsis edilen payı mültezimler ödeyecek, hazineye karşı mal yükümlülüğünü ise malikânegiler yerine getireceklerdir.

1201 (1786-1787) senesinde Ankara kadısına gönderilen ve sicile "bac-ı hamra müteallik suret-i emr-i âli" başlığı ile kaydedilen bir hükümde mâlikânegiler olarak Süleyman, Ebubekir ve esseyid Mustafa zikredilmektedir. Halbuki aynı yıl Ahmed Ağaya iltizâm dolayısıyla verilen temessükte mâlikâne, "nısfıyyet üzere" iki kişinin uhdesinde olarak zikredilmektedir (MFA: 862/212). Ankara mirlivası hassına dahil olan Orta köyü ziraatçıları, 1/8 öşür ve salariye vermek kanun iken, öşürlerini tam olarak vermemekte dolayısıyla mukataa malının azalmasına yol açmaktadırlar. Mâlikânegilerin divân-ı hümayuna arzuhalleri üzerine gönderilen hükümde "marifet-i şer" ve "voyvodaları marifetiyle" vergilerin toplanması emredilmiştir. Bu vesile ile mâlikâne muaccesinin 20 bin guruş, senelik malının ise üç yük 8600 akça olduğunu öğreniyoruz (MFA: 862/338). Toplanacak vergiler cümlesinde beytûlmâl, tapu-yı zemin ve koğan da sayılmaktadır ki bu üçünün meblağı 10 bin akçadır.

"Has mukataasına emirdir" başlığı ile sicile kaydolunan hükme göre mâlikânegiler yine hassa silahşörlerinden Süleyman, hassa hasekilerinden Ebubekir ve hazîne-i hümayundan baş kullukçu seyyid Mustafa'dır (MFA: 863/196).

Bunların müstereken mâlikâne olarak uhdelerinde bulunan "emlak-i hass-ı mir-liva"ya yapılan müdâhaleler sebebi ile "südde-i saadete" yaptıkları arzual dolayısıyla defter-i hâkani kayıtları incelenmiştir. Buna göre Ankara nahiyesine tabi öşr-ü bağat, bahçe, besatin, yoncagân maa Kayaş mufassal defterde 20 bin akça yazı ile yer alırken, icmalde zeminha, bağ, bahçe, bostan, yoncalık ve Kayaş mezralarının yarısı ile beytûlmâl ve mal-ı gaib mirli-va hassına ait görünmektedir. Cemaat-ı yörükân-ı Karakeçili'nin adet-i ağnamı, bad-i heva ve cürm-ü cinâyeti Sultan Murad Han hassına aittir. Kasaba nahiyesine tabi 16 nefer reâyâ ile Kayaş köyü ve mezralarının şair, bağ, bahçe, bostan öşürü; çift resmî, Ayaş ve Karabayır mezraları bad-ı heva, arus, deştbanî, tapu-yı zemin mufassalda 5 bin akça ile yer alırken icmalde Bozkır köyü ile birlikte havass-ı hümayuna yazılmıştır. Problem, şehzade hassı ve havass-ı hümayun mutasarrıflarının mirliva hassına müdâhalesinden kaynaklanmaktadır. Bu incelemeden sonra defter emini Süleyman Reşid şu hususları arz etmiştir: Defter-i hâkaniye göre 20 bin akça yazı ile "öşr-ü bağat, bağçe, besatin ve yoncagân der daire-i Ankara maa mezruat-ı Kayaş"ın hasılatı Ankara hassına mutasarrıf olanlar tarafından; cemaat-ı yörükân-ı Karakeçili'nin adet-i ağnam, bad-ı heva ve cürm-ü cinâyeti Şehzade Murad Han havassına mutasarrıf olanlar tarafından; Kasaba nahiyesinde kayıtlı Kayaş köyü ile mezraları ve birlikte kaydedilen diğer mezraların öşür ve rüsumları havass-ı hümayun tarafından zabt olunacaktır. Anlaşılan sorun hem Ankara hem de Kasaba nahiyesinde Kayaş adlı birer köy olmasından kaynaklanmaktadır. Bu arz mucebince kadiya hüküm gönderilmiş; şehzade hassı ve havass-ı hümayun mutasarrıflarının müdâhale etmemeleri ve aynı konuda bir daha kimseyi emr-i şerife muhtac ettirmemesi emrolunmuştur. Aynı mâlikâne-mukataanın 1202 (1787-1788) senesi için iltizâmı dolyısıyla verilen temessükde iltizâm bedelinin peşin alındığından başka yeni bir bilgiye rastlanmamaktadır (MFA: 863/218). Yukarıda tablo I'de 12 numarada kayıtlı mirliva hassına dahil yedi bin akçalık şemhâne mukataası ile ilgili olarak bir sicil kaydında h.990-991 (1582-1583/1584) tarihlerinde "şemhâne ve beytûlmâl ve yava"nın yirmi yedi bin akçaya iltizâm edildiğini, daha sonra beş bin akça ziyade eden birine verildiğini öğreniyoruz (MFA: 687/520; 687/824). Mukataanın mâlikâneleşmesinden sonra şimdilik, şemhâne ile ilgili bir kayda veya adına rastlanmadı. Diğer taraftan hicri 1066 (1653) tarihli sicilin 458 numaralı kaydında "ihtisâb-ı pazar-ı çûb ve şemhâne ve tevâbi" mukataasından bahsedilmektedir. Bundan, hicri 991-1066 (1583/1584-1653) tarihleri arasında geçen zamanda şemhâne mukataasının havass-ı hümayuna ilhak olunduğu anlaşılmaktadır; şimdiye kadar bununla ilgili başka bir iltizâm veya mâlikâne-mukataa kaydına rast-

lanmadığı için şemhânenin de “tevâbîi” kelimesinde gizli olduğu düşünülebilir.

Sonuç olarak XVIII. yüzyılda Ankara sancağında Bursa kalemine bağlı malikâne mukataaların kapsamını ve malikâne-mukataa sisteminin işleyişinde karşılaşılan bazı sorunları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

1. Kaynaklarda kısaca ihtisab mukataası olarak zikredilen mukataa bac-ı pazar-ı çub, ihtisab, tahmis, vezn-i meyve ve kaparı; damga mukataası damga, cendere, boyahane, zarar-ı kassabiye ve simsariyeyi; kirpas-ı penbe-i Ankara ve tevabii mukataası astar, bogasi, tülbind, alaca, yemeni, boyalı bez, keten bezi, penbe bezi, hamam peştemalı, döşek, yastık ve sair mallara vurulan damgayı; beytülmal mukataası bac-ı hamr ve hassha-i mir liva-i Ankara ve tevabii mukataasını içermektedir ki bu Ankara mir livasına ait aşar, rüsum, cürm-ü cinayet, bad-ı heva, tapu-yu zemin, yava, kaçkun, resm-i arus ve bazı bağ, bahçe ve zeminleri kapsamaktadır. 1783 yılına kadar Ankara beytülmal, ihtisab ve beytülmal mukataaları arasında süreki sorun oluştururken; bu tarihte ihtisab mukataasının beytülmale karışmaması hükme bağlanmıştır.

2. Malikâne sahipleri uhdelerindeki malikâneye bağlı mukataaları genellikle iltizama vermekte, nadiren de emaneten yönettiirmektedirler. Bazen iltizam bedelinin bir kısmı peşin alınmakta, kalanı yıl sonuna kadar üç veya dört taksite bölünmektedir; bazen de iltizam bedeli tamamen peşin olarak alındığı gibi, hiç peşin alınmayıp bunun yerine bir borç senedi alındığı da görülmektedir. Mültezimlere verilen temessüklerde yer alan “zarar iddia edilmemesi” şartı, zaman zaman mültezimlerin ödeme yapmadıklarını göstermektedir.

3. Mültezimler, iltizama aldıkları mukataaya ait gelirleri toplamak için malikâne sahibinden bir nevi yetki belgesi olan temessük yanısıra, söz konusu malikâne-mukataaya ait gelir kalemlerini gösteren bir resmi belgeye de sahip olmalıdır. Böylece mültezimler ilgili gelirleri her hangi bir sorunla karşılaşmadan toplayabilecektir. Bu belge defter-i hakani veya malikâne beratının sureti olabilir.

4. Mukataa kayıtları, hangi mukataanın kime ait olduğu, mukataa malının miktarı gibi bilgiler hazine-i amirede Bursa mukataası defterlerinde ve baş muhasebe kaleminde bulunuyor. İhtilaf halinde hem bunlara hem de gerekirse defter-i hakani kayıtlarına müracaat ediliyor. Ancak bazen aynı mukataanın mufassalda başka, icmalde başka kişiye kayıtlı olduğu görülmüyor. Bazen de belli bir gelir öteden beri toplanmakla beraber (mesela bac-ı

keyl), hangi mukataaya dahil olduğuna dair hiçbir sarıh kayıt bulunamıyor. Böyle durumlarda mesele daha çetin bir hal alarak “kadimî” uygulamanın nasıl olduğunu tesbit etmek için kadı huzurunda yaşlı ve muteber kişilerden, mukataaların eski eminlerinden oluşan şahitler dinlenerek buna göre karar veriliyor. Bazı gelirler birden fazla mukataanın ve dolayısıyla malikânenin uhdesinde görülmekte, her biri aynı geliri toplamaya imkan verecek bir delille sahip bulunmaktadır. Bu durumda söz konusu geliri bir mukataanın toplamasına veya geliri toplayan mukataanın diğer mukataaya maktu bir bedel ödemesine hükmedildiği görülmektedir.

5. Taşrada görülen davalara, dava sonucunda doğacak maddi müeyyide meblağına göre sınırlama getirildiği görülmektedir. Mesela damga mukataası ile ilgili davaların konusu on bin akçayı aşılırsa dava Ankara’da değil, İstanbul’da görülecektir.

6. Bazı konulardaki anlaşmazlıklar dolayısıyla defalarca divan-ı hümayuna başvurulduğu, her seferinde geçmişte gönderilen hükümler çerçevesinde hareket edilmesine dair emirler geldiği halde sorunun tamamen giderilemediği görülmektedir. Mesela mukataalarla ilgili idari ve inzibati haklar malikaneciye geçtiği; ehl-i örfün müdahalesi yasaklandığı ve ancak bir dava konusu olduğunda kadıların müdahale edebileceği çeşitli fermanlarda yer almakla beraber; ehl-i örfün “mukataa reayasına” müdahale ettiği görülmektedir. Bu müdahaleler nakdi ceza alınması, yeni vergi ihdas edilmesi, mallara el konması veya hapis cezası uygulaması şeklinde tezahür etmektedir.

7. Yasak olmasına rağmen yabancı tüccarlar sof hammaddesi olan ham tiftik, tiftik ipliği ve postlarını simsarları vasıtasıyla gizlice tedarik ederek yurt dışına ihraç etmektedir. Yabancı devletlerle akdedilen muahedelerde bu yasaklar tek tek tasrih edilmediği zaman, yasak emirlerinin eski tarihli olduğu iddiasının ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu durumda simsarlara sürgün cezası verilmektedir.

8. Ankara’dan İzmir, Halep ve diğer memleketlere giden tiftik ipliğinden alınan resimler, simsariye ve zarar-ı kassabiye miktarları, sofaların standart ölçüsü, mukataa mallarının meblağı bilinmekle beraber; hem hazineye ödenen mal meblağı dışında mültezimlerin kâr payı bilinemediğinden mukataanın vergi karşılığı gelir miktarı tespit edilememekte hem de zikredildiği üzere bu mukataa gelirinin ne kadarının sof, simsariye veya zarar-ı kassabiyeden elde edildiği anlaşılamamakta dolayısıyla buradan yola çıkarak

üretim miktarına dönük bir tahmin şimdilik yapılamamaktadır. Benzer sorunlar diğer malikâne-mukataalar için de söz konusudur.

9. Çeşitli görevliler “vazife” denilen ücretlerini mukataa gelirlerinden almaktadırlar. Malikane sahipleri mukataaları iltizama verirken mültezimlerle anlaştıkları bedele bu ücretler de dahildir. Dolayısıyla her biri ödendiğinde kime ne kadar ödeme yapıldığına dair ayrı ayrı kayıt tutularak saklanmakta, yıl sonunda hesaplar görülürken kullanılmakta veya ihtilaf doğması halinde delil oluşturmaktadır.

10. Esnaf şeyh veya kethüdalarının zaman zaman kendileri namına gelir kalemleri ihdas ederek bağlı esnaftan harç veya aidat olarak toplamaya kalkıştıkları görülmekte; bu ödentiler, şikâyet hâlinde kadı veya mukataanın bağlı olduğu maliye kalemine sorulup kadim bir uygulama olmadığı ve kayıtlarda yer almadığı anlaşılırsa men edilerek ticaretin işleyişine zarar verilmesi önlenmektedir.

Mâlikâne-mukataa sisteminin ilerleyen yıllardaki serencamı ise şöyle özetlenebilir (Cezar 1986:165): III. Selim döneminde çoklu hazîne sistemine geçilmesiyle mâlikâne-mukataa usulünün sonlandırılması yönünde ilk adımlar atılmış oldu. Bu kapsamda savaş ve askeri masrafların finansmanı için kurulan İrad-ı Cedid hazînesine gelir sağlamak üzere yıllık geliri önce on, sonra otuz ve daha sonra yirmi kiseyi aşan mahlûl mâlikâne-mukataalar devletçe zabt olundu. Böylece devlet muaccele gelirini kaybetmekle beraber mâlikânegilerin kârına sahip oldu. Bilahare II. Mahmud döneminde kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye kurumsallaştıkça, masrafları artarak yeni finansman kaynakları gerekti. Asakir-i Mansure gelirlerinin yönetimi için 1827’de (2 receb 1242) mukataât nezareti ihdâs edildi. Cezar (1986:255) “yıllık faizi 25 bin kiseyi aşan mîrî mukataaların²⁴ mahlûl olmaları halinde yenden satılmayıp, mukataat hazînesince zabt edilmesinin ve bu mâlikâne-mukataalardan sağlanacak gelirin Asakir-i Mansure masrafına tahsis” olunmasının kararlaştırıldığını ve “böylece mâlikâne sisteminin tedricen tasfiyesi” sürecinin başlatıldığını belirtmektedir. Mukataât hazînesine bağlı gelirler ihtisâb, damga, tahmis, penbe ve ağnam olarak sayılabilir. 1834’de (25 Ra 1250) mukataât nezareti ve hazînesi, Asakir-i Mansure-i Muhammediye hazînesi defterdarlığına dönüştürüldü böylece, mukataât hazînesi yerini mansure hazînesi almış oldu (Cezar 1986:259). 1838’de (3 zilhicce1253) hazîne-i âmire ile mansure hazînesi birleştirildi ve yeni ihdâs edilen Mâliye Nazırlığı’na bağlandı²⁵. Tanzimat ilanından sonra iltizâm usulü kaldırılıp, vergi işleri yeni ihdâs edilen bir

görev olan muhassıllıklara devredildi, gümrük resimleri ise emâneten idâre edildi. Şener (1990:153), İstanbul ve bağlı gümrüklerin “İstanbul Emtia Gümrükleri Emâneti” adıyla 1840’da kurulan idâre vasıtasıyla, taşra gümrüklerinin ise muhassılların nezaretinde maaşlı ve yeminli gümrük memurlarınca idâre edilmeye başlandığını belirtmektedir. 1840 yılında kurulan muhassıllıklar, dahil oldukları yerin mülki amirlerine devredilmek suretiyle 1842 yılında kaldırıldı ve iltizâm usulüne dönüldü²⁶. 1860-61 itibarıyla gümrüklerde yeni bir teşkilatlanmaya gidilerek; tuz, tütün gelirleri ve gümrük resimleri merkezdeki Rüsumat Emâneti’ne bağlanmak suretiyle iltizâm tekrar kaldırıldı (Şener:154-155). Burada ele alınan vergi türlerine gelince: 1842-43 yılından itibaren her yerde odun ve kömürden alınan vergi kaldırılmıştır (Şener:157). Üzerinden gümrük resmi alınan mallardan ihtisâb resmi kaldırılmıştır. Böylece ihtisâb, gümrüğü olmayan kazalarda alınan bir vergi türü olarak devam etmiştir; Şener (1990:158) ihtisâbın, zaman zaman iltizâm usulü ile idâre edildiğini belirtmektedir. Mahiyet değiştirek de olsa damga, müskirat ve kantar resimleri alınmaya devam edilmiştir.

Açıklamalar

- ¹ Cezar bu konuyu mukataanın "belli bölgedeki tek bir vergi türünü, çeşitli bölgelerdeki tek bir vergi türünü veya belli bölge veya bölgelerde çeşitli vergi türlerini kapsamına alabilir " şeklinde özetlemektedir bkz. (Cezar 1986:21).
- ² "... nam kimesne divân-ı hümayunuma gelüb arzuhal sunub zikr olunan ihtisâb-ı pazar-ı çub ve tevâbiî mukatası irsaliye malı teslim-i hazîne eylemek üzere bin altmış altı muharremi gurrelerinden iltizâm ve kabul iderim şol şartıyla ki mukataa-i mezbureyi bundan akdem zabt ve tasarruf idenler ne minvâl üzere zabt ve tasarruf ide gelmişler ise giru ol minvâl üzere mustakil zabt ve tasarruf olunub mevacibat ihracat sene ahirinde adet-i kadim üzere deynime mahsub olmak üzere berât-ı şerif verilmek reca eyledüğü arz olundukda kapatmak üzere berât-ı şerifim verilmek fermanım olmağın.." Ankara şeriye sicili hicri 1066 tarih ve 458 numaralı kayıt.
- ³ Bkz. (Genç 2000a:108). "... cüz’i ve külli aيداتın kanun ve defteri mucebince ve kadimden berü geldüğü minvâl üzere ahz u kabz idüb ve mukataa-i merkum mefruzül kalem ve maktu-ül kadim min küll-ül vücuh serbestiyyet olmağla ber vech-i şurut ağa-yı mümaileyhin sene-i mezbur hitamına gelince zabt-u rabtına ve rüsüm-ı serbestiyyet ve sair aيدات ve tayyaratın ahz u kabzına mir liva tarafın

dan ve tarafımızdan ve taraf-ı aherden vechen min el vücuh ferd dahl-ü taarruz ve muhalefet eylemeyeler” (MFA: 863/218). MFA, Milli kütüphane mikro film arşivini ifade etmektedir. İlk rakam mikrofilm numarası, ikinci rakam o filmdeki hüküm/kayıt numarasıdır. (MFA 863/218), 863 numaralı mikrofilmin 218. hükümüne işaret etmektedir. Aslında her filmin eski ve yeni olmak üzere iki numarası vardır. Karışıklığa yol açmamak için burada, şeriye sicillerine Milli Kütüphane tarafından verilen ikinci numaralar kullanıldı.

⁴ (Genç 2000a:114); ayrıca bkz. Tabakoğlu 1985: 134).

⁵ Mukataaların tasnifi, her liva ve kaza esas alınmak üzere buralarda padişah, mirliva, zuama ve erbab-ı timara yönelik tahsisler defterlerdeki orijinal sıralama dikkate alınarak yapıldı. Alternatif olarak padişah, mirliva ve erbab-ı timar olmak üzere her liva için hiyerarşik sıralama yapılabilir veya önce padişaha ait tüm liva/kazalardaki mukataalar, sonra mirliva ve timar erbabına ait olanlar tasnif edilebilirdi. Birinci yöntem, orijinal kayıtlardan takibi kolaylaştırdığı için tercih edildi. Hasıllar bazan her mukataa için mustakil olarak verilmekle beraber çoğu kez mukataa olmayan gelir kalemleri ile birlikte kaydedildiğinden ayrıca tesbiti mümkün olmadı, bu sebeple konumuzla doğrudan ilgili olan Ankara sancağı hariç, hasıl belirtmekten sarfı nazar edildi. Diğer taraftan ticari ve sınıî işletmeleri dikkate alan bir tasnif yapıldı. Bu kayıtlarla beraber yer alan mezra, yaylak, bağçe, zemin ve benzerleri tabloda bulunmakla beraber mukataa konusu mesela yalnız mezra veya bağçeden oluşuyorsa tasnife dahil edilmedi. Keza vakıflar bünyesindeki mukataalar dikkate alınmadı. Kütahya sancağı için, ilgili defterde icmal olarak verilen kayıtlarda mukataa görülmekle beraber, dökümden her hangi bir ticârî veya sınıî işletme şeklinde mukataa kaydı bulunmadı.

⁶ Es’ar defterinde fiyat tesbitinde uyulması gereken esasları görmek mümkündür, meselâ: “Zikr olunan kesimler mezkûr çukaların âlâsındandır; evsat ve ednâlarından kesilip dikildikde ve çukanın sair envaından dahi kesilüb dikildikde kethüda ve yiğitbaşları ve sair ehl-i hibreleri marifetleriyle bahaları ve harçları tahmin-i sahih ile tahmin olunub onu onbir faide ile fûruht ideler ve alına.” (Yücel 1992: 5,50)

⁷ Geniş bilgi için bkz. (Ergenç 1995: 103-109).

⁸ (MFA: 849/149). Söz konusu mukataanın henüz mâlikâne olmadan evvel h.1094 tarihinde 1600 esedi gurusâ iltizâma verildiğne dair bkz. (MFA: 750/354) .

⁹ Kapan “ağır yükler için büyük tartı; yiyecek, mezbahalık hayvan,pamuk, kösele gibi yükte ağır,pahada hafif malların tartıldığı ve yük başına resim (bac) alındığı yer” olarak tanımlanmaktadır (İnalcık 1996:215).

¹⁰ İltizâm bedelinin, mâlikânecinin eline geçen hasılat toplamı olduğu; mukataanın sağladığı gelirin tamamını tesbit etmek için mültezimin kârını ve ver-gilemenin yol açtığı mâliyetin bilinmesi gerektiği konusu için bkz. (Genç 2000a: 125)

- ¹¹ Bkz. (Özkaya 1985:498).
- ¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Kamil Kepeci tasnifinde 5274 numarada bulunan 1197 (1782-1783) senesi Bursa mukataası kalemine bağlı mukataa icmallarına bakıldığında, kayıtlı görülen 41 mâlikâne-mukataadan biri de “mukataa-i hassha-i bac-ı pazar-ı çûb ve ihtisâb-ı Ankara beytûlmâl-i âmme ve hassa ve tahmis-i kahve ve tevâbi”dir. 1197’de (1782-1783) mâlikâne olarak Ahmed Ağa’nın uhdesindedir. Muharremi mukataa olup tefavüt ile birlikte yıllık malı 101400 akçadır. Bundan 15666 akça vazife ödenmektedir. Geriye 85734 akçalık mal kalmıştır. Bunun için 26400 ve 48000 akçadan oluşan 74400 akçalık bir ödeme yapılmış ve mâlikânecinin zimmetinde 11334 akça kalmıştır. Osmanlı iktisadi yapısı ile ilgili araştırmalarda “tefavüt” konusu çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. Sahillioğlu bütçe rakamlarının çürük akça hesabıyla tutulduğunu dolayısıyla gurus=160 akça ve pare=4 akçadan hesaplandığını; halbuki sağ akça ile gurus=120 ve pare=4 akça olduğunu belirtmektedir. “Hazîneye giren para ne çeşit olursa olsun önce sağ akça ile değerlendiriliyor ve ödeme yapanın hesabından o miktar düşülüyor (ödeme yapan mültezim ise), sonra aynı miktar para yeniden çürük akça ile değerlendiriliyor ve ikisi arasındaki fark (tefavüt) adı altında, açık-tan, kur farkından hasıl olmuş bir gelir olarak yazılıyor.” Bkz. (Sahillioğlu 1981:1401). Pakalın ise tefavütü “hicri sene ile mâli sene arasındaki on gün ve 21 saatlik farktan meydana gelen gelir farkı yerine kullanılan bir tabir”olarak tanımlamaktadır. “Bu fark hicri senenin 365 gün 8 saat 48 dakika, mâli senenin ise 365 gün 8 saat 5 dakika olmasından ileri geliyordu. Mâliyece mukataalar hicri sene üzerine ihale edilir ve bu iki sene arasındaki farka isabet eden kısım ayrıca alındığından bu farka tefavüt-ü hasene denilirdi.” Bkz. (Pakalın 1993:434). Konumuz bakımından bu ikinci açıklama caridir. Nitekim Cezar da tefavütü “âyarlama zammı” olarak açıklamakta ve genellikle muharremi mukataalar için söz konusu olduğunu belirtmektedir (Cezar 1986:44/37). Kamil Kepeci tasnifinde 5274 numarada kayıtlı Bursa Mukataasına Bağlı Mukataaların İcmâli’nde marti mukataalar için de “maa tefavüt” ifadesi yer almaktadır.
- ¹³ (Çadırcı 1991:121,132). Çadırcı (1991:122) bu verginin standart bir oranı olmadığını; kadı, esnâf kethüdası gibi şehir yöneticileri ve ileri gelenler tarafından belirlendiğini ifade etmektedir. Ayrıca esnâf gruplarının sayısı, her birinin ödeyeceği vergi ve toplamı tablo hâlinde yer almaktadır bkz. (Çadırcı 1991: 139-142).
- ¹⁴ İnalçık(1996:212), Bursa pazarından İtalyanların Ankara ve Kastamonu sofları aldıklarını; Bursa’ya getirilen külliyyetli miktarda Ankara sofunun Avrupa’ya, Rumeli ve kuzey memleketlerine (Eflak, Boğdan, Kırım, Lehistan, Rusya) hatta Arabistan’a sevk edildiğini belirtmektedir.

- ¹⁵ (Anhegger-İnalcık 2000:58). Aydın kanununda da bir maldan hem bac hem kapan resmi alınamayacağı, yalnız birinin alınabileceği; gümrük alınan meta-dan buçuk akça kapan bacı, gümrük alınmıyorsa, alandan ve satandan birer akça alınacağı belirtilmektedir bkz. (Barkan 1943:16).
- ¹⁶ Vezir-i azam müteveffa Çorlulu Ali Paşa evkafından Ankara'daki Sarı Hatib medresesi hafız-ı kütübünün hicri 1155'de, Ankara damga mukataası malın-dan yevmi beş akça vazife aldığına dair bkz. (MFA: 807/803).
- ¹⁷ Tietze bir şeyin rengarenk olmasını ifade eden "alaca bulaca" tabiri için Floran-salı tüccarların "allaggia bollago"; bogasi için yine İtalyanların "boccascina" dediklerini ancak kelimenin menşeinin bilinmediğini belirtmektedir. (Tietze 2002:138).
- ¹⁸ (Koçu 1967:119). Kütükoğlu 1640 tarihli narh defterinde hamam peştemal-larının dokunduğu şehir, boyları ve enleri gibi özellikleriyle kaydedildiğini; peştemalların 35, 40,45, 50 kalem tabir edildiğini belirtiyor. Dokuma tezgâh-larında çözgü ipliklerinin "cağ" denilen ağaç veya tel çivilere takıldığını ve bu çağlara kalem dendiğini; bunlardan uzanan ipliklerin çağ tahtasının delik-lerinden geçerek çözgü dolabına sarıldığını ve sonra da dokuma ameliyesinin gerçekleştiğini öğreniyoruz. (Kütükoğlu 1983: 69). Herhâlde dokunan kuma-şın seyrek veya tok; renkli, çubuklu oluşu bu kalemlerle ilgilidir.
- ¹⁹ (Kütükoğlu 1983:71). Narh listelerinde yastıklar sümbüllü, ay nakışlı, karanfil nakışlı, altunlu ay ve karanfil nakışlı; bogasi ve astar üzerine basma; Bursa, ile-cik ve İstanbul gibi imal edildiği yer veya Bakkaloğlu, Odabaşı gibi ustanın adına göre tanımlanıyor ve tabiatıyla farklı fiyatlar alıyor (Kütükoğlu 1983: 175).
- ²⁰ Esasen bu kayıta tarih yoktur, üstteki kayıt ise 17 zilhicce 1196 tarihli-dir (MFA: 858/225).
- ²¹ Aslında bu kayıta da tarih yoktur, üstteki kayıt ise gurre-i muharrem 1200 tarihli-dir. Örnek olmak üzere söz konusu temessük kaydını buraya alıyoruz: "bais-i tahrir-i huruf budur ki, ba berât-ı şerif-i âlişan ber vech-i mâlikâne mutasarrıf olduğum tamga-yı kirpas maa penbe-i Ankara ve tevâbiî mu-kataası işbu bin iki yüz senesi muharremi guresinden sene-i mezbure zilhic-cesi gayetine varınca bir sene kamilen zabt eylemek üzere iltizâmına talib ve ragıb olan darend-i temessük kıdvetül emasil vel akran esseyid Mustafa Ağa zide kadruhuya ber vech-i sene-i sabık iltizâm ve tefviz olunub mümaileyh dahi iltizâm ve kabul eylemekle zabtiyçün yedine işbu temessük verildi gerekdir ki sene-i mezbureye mahsuben mukataa-i mezburu ber muceb-i şu-rut-ı serbestiyyet zabt u rabt ve vaki olan aidat ve varidatı şurut-u berât ve sabıklarda olduğu vechile ahz u kabz ve cem ve tahsil eyleye tarafımızdan ve taraf-ı aherden bir ferd müdâhale ve taarruz eylemeye, esseyid Mustafa muta-sarrıf-ı mukataa-i mezbur" (MFA: 860/300).
- ²² (Akgündüz 1990:118vd); " ve hâliya emr-i şerifim budur ki min bad dergâh-ı muallamda isbat-ı veraset eden kimesnelerin akçeleri verilmeli oldukda,

gerek hazîne-i âmiremden verilsün gerek beytûlmal eminleri ellerinde olan akçeden verilsin, vezzan tartub mikdârı malum oldukdan sonra divân-ı âlide paşaların ve kadı askerlerin huzurlarında hazîne-i âmirem defterdarları marifetiyle verilüb deftere kayd oluna " (Akgündüz 1990:120).

²³ İnalçık (2000:113 ve 144), (asıl) voyvodaların dirlik sahibinin vekili olarak, ona ait gelirleri topladığını; ayak amili veya pare voyvodası denilen kişilerin de dirlik sahibine ait gelirin bir cüzünü iltizâma aldığını belirtmekle beraber yayınladığı 947 evail-i muharrem (18-28 Mayıs 1540) tarihli bir yasakname (adaletname) ile padişahın niyâbet ve bad-i heva gelirlerinin pare mültezimlerine verilmesini yasakladığını ve asıl voyvodalar eli ile toplanmasını emrettiğini gösteriyor.

²⁴ Pakalın konuyla ilgili olarak "hazînenin müzayakaya düştüğü devirlerde pek ziyade hasılat getiren timar ve zeametler mahlûl oldukça, tevcih olunmayıp mîrî canibinden zabt edilerek ilzam olmaya başlandı. Bunlara mukataat-ı mîrîye denir. Büyük şehirlerde kantariye, keyyâliye, bac, kara gümrükleri, müskirat resmi gibi resimler ihdâs edilerek mukataat-ı mîrîye cümlesine alındı" demektedir. (Pakalın 1993:578).

²⁵ Ancak tanzimat uygulaması ilk anda bütün memlekete teşmil edilmediğinden yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyuldu. Böylece mâliye nezareti tanzimata dahil bölgelerin işlerini yürütürken, tanzimat harici olan mahallerin gelir gider işleri mîrî hazîne ile mukataat hazînesinin birleştirilmesiyle oluşturulan hazain-i âmire defterdarlığına bağlandı. Bu dönemde hazînelerin kurulması, kaldırılması ile ilgili gelişmeler için bkz. (Cezar 1986:288 vd).

²⁶ (Çakır 2001:47; Şener 1990:154). Şener, tanzimatın ilk üç yılı hariç, aşar gelirlerinin iltizâm usulü ile idâre edildiğini belirtiyor. İltizâm, özellikle aşar iltizâmı mahalli düzeyde ihale edilmiş; merkezden yapılan ihaleler daha ziyade gümrük ve diğerlerine yönelik olmuştur (Şener 1990:123). "Hazîneden yapılan ihalelerde iltizâm bedellerinin ödenme şeklini düzenleyen 1858 tarihli nizamnameye göre sarraflar, mültezimlerin borcu nedeniyle müteahhit durumunda olduklarından taahhüt senedi verirler. Borç tutarı ihalenin yapıldığı aydan itibaren aylık taksitlere bağlanır. Yani ihale olunan gelir aşarsa hazi- ran, diğer resimlerse mart ayından itibaren mâlî yılın son ayı olan şubata kadar aylık eşit taksitler hâlinde ödenir. Burada dikkati çeken iltizâm bedelinin ödeyicisi mültezimler değil, müteahhitlerdir"; taşralarda ise ödemeler mültezimlerce yapılmıştır (Şener:125-126).

Kaynaklar

Ankara Şeriye Sicilleri Milli Kütüphâne Mikro Film Arşivi, Mikro Film No: 750,

807, 849, 850, 852, 853, 855, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 865.

Bursa Mukataasına Bağlı Mukataaların İcmâli, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri,

- Kamil Kepeci Tasnifi, Defter No. 5274.
438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I: Kütahya, Karahisar-ı Sahib, Sultanönü, Hamid ve Ankara Livaları Dizin ve Tıpkıbasım (1993), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, XXII+ 108+ 209 s.
438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II: Bolu, Kastamonu, Kengiri, ve Koca-ili Livaları Dizin ve Tıpkıbasım (1994), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, XII+ 171+ 200 s.
166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hüdavendigâr, Biga, Karasi, Saruhan, Aydın, Mentеше, Teke, Alaiye Livaları: Dizin ve Tıpkıbasım (1995), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları Ankara, XVI+ 208+ 324 s.
AKGÜNDÜZ, Ahmet (1990), *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri* II.Kitap, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul, 655 s.
ANHEGGER, Robert - İNALCIK, Halil (2000), *Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örfi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, XXIII+95 s..
BARKAN, Ömer Lütfi (1943), *Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukuki Ve Mâlî Esasları* Cilt I Kanunlar, İstanbul Üniversitesi Yayınları; İstanbul.
ÇADIRCI, Musa (1991), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, VIII+410 s.
ÇAKIR, Coşkun (2001), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Mâlîyesi*, Küre Yayınları, İstanbul, 366s.
CEZAR, Yavuz (1986), *Osmanlı Mâlîyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi* (XVIII. yy'dan Tanzimata Mâlî Tarih), Alan Yayıncılık; İstanbul, 420 s.
DERNSCHWAM, Hans(1992), *İstanbul Ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 427 s.
GENÇ, Mehmet (2000a), *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 368s.
GENÇ, Mehmet (2000b), "İltizâm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* Cilt 22, ss 154 - 158.
ERGENÇ, Özer (1995), *XVI.Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara, 246 s.
ERGİN, Osman Nuri (1995), *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir belediyesi Yayınları Cilt I, 556 s.
İNALCIK, Halil (1996), *Osmanlı İmparatorluğunda Toplum ve Ekonomi*, Eren

- Yayıncılık, İstanbul, 466 s..
- İNALCIK, Halil (2000), *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 208 s.
- KOÇU, Reşat Ekrem (1967), *Türk Giyim Kuşam Ve Süsleme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 255 s.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat (1983), *Osmanlılarda Narh Müessesesi Ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Yayınları, İstanbul, XX+436 s..
- ÖNER, Erdoğan (2001), *Mâlî Olaylar Ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde İdâre*, Mâlîye Bakanlığı Yayınları, Ankara, XX+813 s.
- ÖZKAYA, Yücel (1985), *"XVIII.Yüzyılda Genel Hatlarıyla Osmanlı İmparatorluğunda VergiSorunu"*, 5. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, ss.481-516.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), *Osmanlı Tarihi Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, III Cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- SAHİLLİOĞLU, Halil (1981), *"1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazîne Gelir ve Giderleri"*, VIII. TürkTarih Kongresi, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, ss.1389-1406.
- SAYIN, Abdurrahman Vefik (2000), *Tarih-i Mâlî*, Hazırlayan, Mâlîye Bakanlığı Yayını, Ankara.
- ŞENER, Abdüllatif (1990), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 278 s.
- TABAKOĞLU, Ahmet (1985), *Osmanlı Mâlîyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 384 s.
- TABAKOĞLU, Ahmet (1986), *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 346 s.
- TİETZE, Andreas (2002), *Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, Simurg Yayınları, İstanbul, 763 s.
- YÜCEL, Yaşar (1992), *Osmanlı Ekonomi-Kültür-Uygarlık Tarihine Dair Bir Kaynak Es'ar Defteri* (1640 Tarihli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 282+153 s.

Some Data on *Mâlikâne* - *Mukataa* in the District of Ankara in the Second Half of the 18th Century

Dr. Deniz KARAMAN[©]

Abstract : Several *mukataa* in the district of Ankara in the 18th century that were transformed into *mâlikâne* (or were sold as *mâlikâne*) are investigated in this article. Generally, a *mukataa* was a state-owned source of revenue or a source of tax revenue for the treasury. Activities such as customs and *ihtisâb* (supervision of guilds and markets) where a share of the income belonged to the state, that is the collection of taxes; the right to operate establishments that had become monopolies such as mints and candle factories; and in particular sales monopolies, such as the sale of minerals/metals could all be *mukataa*. While commercial and industrial management were the first to fall into the category of *mukataa*, in periods when the treasury was in financial difficulty, when high-revenue producing *timar* and *zeamet* were vacant the practice of farming them out (*iltizâm*) was started. By the gradual creation of new taxes the field of tax-farming was expanded. What were the payments made to the state in the administration *mâlikâne* (state lands held for life by a private owner)? First of all was the advance payment known as *muaccele* made at the conclusion of an agreement; in fact this advance payment that would eliminate financial straits was the most important reason for this practice. The starting price at auction was based on a *muaccele* value two to ten times the average profit that the *mukataa* owner would obtain, as determined by the state. In addition to this, there was a yearly payment on anything designated as property and office fees of up to 20% of the property's value. After the sale all financial rights, in addition to partial administrative and disciplinary rights passed to the *mâlikâne*; no official other than a qadi could interfere. The *şeriye siciller* (registers kept by qadis) provide information on both the subject of *mâlikâne*, as well as the conflicts among them.

Key Words: *Mâlikâne*, *mukataa*, *ihtisab*, Ankara, 18th century

[©] *Consultant of Prime Ministry / ANKARA*
dkaraman2000@yahoo.com

Некоторые Сведения о Маликане-Мукатаа (налогов с владений) в Анкаринском Санджаке во 2-ой половине 18 века

Дениз КАРАМАН, др.*

Резюме: Известно, что в 18 веке в анкаринском санджаке было три маликане-мукатта при бурсовской канцелярии и один при Главной бухгалтерии. Из них первые три- это мукатта налога (ихтисаб), печати и кирпаса, а последний-это мирлива (командир гвардии при дворе султана). Ихтисабу можно дать следующее определение- это установление цен на товары розничной продажи на рынке и налог или штраф, взимаемый с тех, кто не соблюдает эти цены и таким образом нарушает установленный закон. Печать ставилась на ткани, весы, изделия из золота, серебра и выражала налог, взимаемый при этом. Так как дамга (печать) в сущности означала налог, она употреблялась и в отношении соф (шерсть), шали (кашемир), кирпас и хамир. Однако если в документе говорится только о дамге (печати), нужно понимать, что речь идет о соф и шали. В документации судопроизводства даются сведения о маликане. С их помощью также можно узнать о заказах на ткань, их цветов и размерах; о “вывозном налоге” на ангорскую шерсть, вывозимую за пределы Анкары; о необходимости конфискации государственной казной неоплаченную ангорскую шерсть и ткани без печати; повышении цен в связи с нелегальной вывозкой за пределы страны товаров и влияние этого процесса на государственный доход.

Ключевые слова: маликане (владение), мукатта (налог вакуфных земель), налог, печать, кирпас, Анкара, 18 век

*Советник премьер-министерства- АНКАРА
dkaraman2000@yahoo.com